

ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ МАГАЗИН

ЛИБЕРАЛЕН LIBERAL FORUM FORUM

REVISTË POLITIKE DHE EKONOMIKE

Број 3 / Пролет 2023

Numri 3 / Pranvera 2023

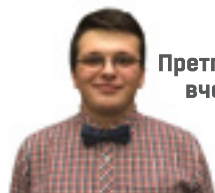
Беса Ариффи

Besa Arifi

Ad absurdum

| Беса Ариффи: Ad absurdum | Besa Arifi: Ad absurdum | Двајт Ли: Создавање работни места наспроти создавање богатство | Dwight Lee: Krijimi i vendeve të punës kundrejt krijimit të pasurisë | Симон Саревски: Претприемништвото: вчера, денес, утре | Simon Sarevski: Sipërmarrësia: dje, sot, nesër | Арта Селмани-Бакиу: Дали правото да се стане родител ја надминува репродуктивната слобода? | Arta Selmani-Bakiu: E drejta për tu bërë prind a shkon përtej lirisë reproduktive? | Том Г. Палмер: Why Liberty | Tom G. Palmer: Why Liberty | Висар Вокрри и Албан Хашани: Заеднички регионален пазар: регионална соработка, quo vadis? | Visar Vokri & Alban Hashani: Tregu i përbashkët rajonal: bashkëpunimi rajonal, quo vadis? | Арт Карден: Два начини како трговијата создава богатство | Art Carden: Dy mënyra se si tregtia krijon pasuri |

18

Претприемништвото:
вчера, денес, утре
Sipërmarrësia:
dje, sot, nesër

23

Дали правото да се стане
родител ја надминува
репродуктивната слобода?
E drejta për tu bërë prind a
shkon përtej lirisë
reproduktive?

31

Why
Liberty

ЛИБЕРАЛЕН ФОРУМ,
Мај 2023

Издавач:
ИНСТИТУТ ЛИБЕРАЛНА
АЛТЕРНАТИВА

Адреса на седиштето и
уредништвото:
ИЛИНДЕНСКА 71 А1,
1200 ТЕТОВО
www.lai.mk

Главен и одговорен
уредник:
Орхан Цека,
orhan.ceka@lai.mk

Издадено во:
Мај 2023

Преведувач:
Авни Ариф

Дизајн: Бригада дизајн
[brigada.mk]

FORUMI LIBERAL,
Мај 2023

Botues:
INSTITUTI ALTERNATIVA
LIBERALE

Adresa e selisë dhe
redaksisë:
ILINDENSKA 71 А1, 1200
TETOVË
www.lai.mk

Redaktori kryesor dhe
përgjegjës:
Orhan Ceka,
orhan.ceka@lai.mk

Botuar më:
Мај 2023

Përktheu: Avni Arifi

Dizajn: Brigada dizajn
[brigada.mk]

Илустрации и фотографии
Ilustrimet dhe fotografitë:
www.freepik.com

содржина përmbajtje

Проф. д-р Беса Ариф,
Професор по казено право и
криминологија

Ad absurdum

Prof. dr. Besa Arifi,
Profesoreshtë e të drejtës penale
dhe kriminologjisë

Ad absurdum

Двајт Ли (Dwight Lee), Професор
на Катедрата за економија на
Универзитетот во Џорџија

Создавање работни места
наспроти создавање
богатство

Dwight Lee, Profesor në
Departamentin e Ekonomisë në
Universitetin e Gjeorgjisë

Krijimi i vendeve të
punës kundrejt krijimit të
pasurisë

Симон Саревски, Уредник и
истражувач во Австрискиот
економски центар и водител на
„Cook & Liberty“

Претприемништвото:
вчера, денес, утре

Simon Sarevski, Redaktor dhe studiues
në Qendrën Ekonomike Austriake dhe
nikoqir i „Cook & Liberty“

Sipërmarrësia:
dje, sot, nesër

Доц. д-р Арта Селмани-Баки,
Професор по семејно право -
Правен факултет - УЈИЕ

Дали правото да се стане
родител ја надминува
репродуктивната слобода?

Doc. dr. Arta Selmani-Bakiu,
Profesoreshtë e së drejtës familjare
- Fakulteti juridik-UEJL

E drejta për
tu bërë prind a shkon përtej
lirisë reproduktive?

Том Г. Палмер, Извршен
потпретседател за меѓународни
програми во Atlas Network

Препорачана книга:
Why Liberty

Tom G. Palmer, Zëvendës President
Ekzekutiv për Programet Ndërkombëtare në Atlas Network

Libër i rekomanduar:
Why Liberty

Висар Вокри, Програмски
Директор на Институтот Риинвест

Visar Vokri, Drejtor Programi i
Institutit Riinvest

Албан Хашани, Извршен Директор
на Институтот Риинвест

Заеднички регионален пазар:
регионална соработка,
Quo Vadis?

Alban Hashani, Drejtor Ekzekutivi i
Institutit Riinvest

Tregu i përbashkët rajonal:
bashkëpunimi rajonal,
Quo Vadis?

Арт Карден, Виш соработник на
Американскиот институт за економски
истражувања и вонреден професор по
економија на Универзитетот Семфорд
во Бирмингем, Алабама

Два начини како трговијата
создава богатство

Art Carden, Bashkëpunëtorë i lartë
në Institutin Amerikan për Kërkime
Ekonomike dhe profesor i asocuar i
ekonomisë në Universitetin Samford në
Birmingham, Alabama

Dy mënyra
se si tregtia krijon pasuri

Почитувани читатели на списанието Либерал Форум,

Добредојдовте во третото издание на списанието Либерален Форум, каде што покриваме теми кои провоцираат и кои го предизвикуваат конвенционалното размислување. Во ова издание ја истражуваме моќта на трговијата која генерира богатство, границите на репродуктивната слобода, опасностите од апсурдноста, рамнотежата помеѓу создавањето работни места и создавањето богатство, еволуцијата на претприемништвото и иднината на регионалната соработка во Западен Балкан.

Нашата прва статија, „Два начини како трговијата создава богатство“, нагласува како трговијата го поттикнува создавањето богатство и им овозможува на луѓето да се специјализираат, поттикнувајќи просперитет. „Дали правото да се стане родител ја надминува репродуктивната слобода? ги испитува етичките, социјалните и правните димензии на репродукцијата, нагласувајќи ги индивидуалните права за користење на алтернативни начини на репродукција.

Од друга страна, „Ад апсурдум“ критички го анализира аспектот на влијанието на државните институции, во овој случај на функцијата претседател на државата, во помилувањето на лица или функционери осудени за криминал. „Создавање работни места наспроти создавање богатство“ навлегува во дебатата за економскиот раст, вработувањето и инклузивниот просперитет, анализирајќи ја интеракцијата помеѓу создавањето работни места и создавањето богатство.

„Претприемништвото вчера, денес, утре“ ја открива трансформативната моќ на иновациите и истражува како либералните принципи го негуваат претприемништвото во променлив свет. На крај, статијата „Заеднички регионален пазар - регионална соработка, Quo Vadis?“ ги истражува перспективите и предизвиците на регионалната економска интеграција на Западен Балкан, нагласувајќи ги потенцијалите за заеднички раст и заеднички просперитет.

Списанието Либерален Форум обезбедува платформа за интензивна анализа и интелектуална размена. Ги охрабруваме читателите да ги прелистат статиите кои предизвикуваат размислување и да помогнат во обликувањето на иднината заснована на слобода, разум и напредок.

Либерално ваш,

Орхан Цека

Уредник на магазинот Либерален Форум

Орхан Цека,
докторант по право
и политика на
Универзитетот во
Грац

Orhan Ceka,
Doktorant në
Drejtësi dhe Politikë,
Universiteti i Grazit

Të nderuar lexues të Revistës Forumi Liberal,

Mirë se vini në numrin e tretë të Revistës Forumi Liberal, ku trajtojmë tema që provokojnë mendime të cilat sfidojnë të menduarit konvencional. Në këtë botim, ne eksplorojmë fuqinë gjeneruese të pasurisë përmes tregtisë, kufijtë e lirisë së riprodhimit, rreziqet e absurditetit, ekuilibrin midis krijimit të vendeve të punës dhe krijimit të pasurisë, evolucionin e sipërmarrësisë dhe të ardhmen e bashkëpunimit rajonal në Ballkanin Perëndimor.

Artikulli ynë i parë, „Dy mënyra se si tregtia krijon pasuri“, thekson se si tregtia nxit krijimin e pasurisë dhe lejon njerëzit të specializohen duke nxitur prosperitetin. „E drejta për t'u bërë prind a shkon përtej lirisë reprodutive?“ shqyrton dimensionet etike, shoqërore dhe ligjore të reprodiktimit, duke vënë në pah të drejtat individuale në përdorimin e mënyrave alternative të reprodiktimit.

Nga ana tjetër „Ad Absurdum“ në mënyrë kritike analizon aspektin e ndikimit të institucioneve të shtetit, në këtë rast të pozitës president i shtetit, në faljen e personave gjegjësisht funksionarëve të gjykuar për kriminalitet. „Krijimi i vendeve të punës kundrejt krijimit të pasurisë“ zhytet në debatin mbi rritjen ekonomike, punësimin dhe prosperitetin gjithëpërfshirës, duke analizuar ndërveprimin midis krijimit të vendeve të punës dhe krijimit të pasurisë.

„Sipërmarrësia Dje, Sot, Nesër“ zbulon fuqinë transformuese të inovacionit dhe eksploron se si parimet liberale ushqejnë sipërmarrjen në një botë në ndryshim. Së fundi, „Tregu i përbashkët rajonal - Bashkëpunimi rajonal, Quo Vadis?“ eksploron perspektivat dhe sfidat e integritetit ekonomik rajonal të Ballkanit Perëndimor, duke theksuar potencijalin për një rritje të ndërsjellë dhe prosperitet të përbashkët.

Revista Forumi Liberal ofron një platformë për analiza të thukta dhe shkëmbim intelektual. I inkurajojmë lexuesit të shfletojnë këta artikuj të cilët provokojnë mendime dhe ndihmojnë në formësimin e një të ardhme të bazuar në liri, arsye dhe përparim.

Liberalisht i juaji,

Orhan Ceka

Redaktor i Revistës Forumi Liberal

Проф. д-р Беса Арифѝ, Професор по казно право и криминологија
Prof. dr. Besa Arifi, Profesoreshë e të drejtës penale dhe kriminologjisë

Ad absurdum

Во улога карактеристична за апсолутните владетели, базирана не на закон туку на нечија арбитрарна волја, тој само што не ги изрече зборовите: “Te absolvo” кои во средниот век се мислеше дека те спасуваат не само од гревовите на овој свет туку и од вечната казна која следува за нив.

Нë ролѝ е нѝ судимтари апсолут дхе базуар јо нѝ лигј пор нѝ вулнетин арбитрар тѝ дикужт, аи ветѝм са нук и шќиптои фјалѝт: “Te absolvo” қѝ нѝ месјетѝ мѝдосхеште се тѝ шћпѝтојнѝ јо ветѝм нга мѝќатет е кѝсјј боте пор едхе нга дѝнѝми i амшхуар.

На 12 април 2016 година тогашниот претседател на државата, Ѓорѓи Иванов, даде помилување за 56 лица инволвиранѝ во 41 предмети на Специјалното јавно обвинителство кое во тоа време истражуваше индици за криминал објавени со обелоденувањето на скандалот за масовното прислушување на повеќе од 20.000 граѓани на РСМ. Во улога карактеристична за апсолутните владетели, базирана не на закон туку на нечија арбитрарна волја, тој само што не ги изрече зборовите: “Te absolvo” кои во средниот век се мислеше дека те спасуваат не само од гревовите на овој свет туку и од вечната казна која следува за нив. Овие помилувања беа еклатантен упад во работењето на Специјалното јавно обвинителство и го одложија нејзиното работење во тие предмети, во време кога ентузијазмот да се најдат виновниците и да се носи одговорност за тој скандал беше во највисоко ново. Овие контроверзни помилувања, дадени без законска основа и во полна спротивност со сите основни начела на спроведување на правдата, продолжуваат да бидат предмет на правната дебата во разни кругови, а во последно време беа предмет на одлука на Европскиот суд за човекови права во Стразбур.

На времето кога Иванов ги донесе овие помилувања, релевантни меѓународни извештаи како на пример Извештајот на групата експерти за владеење на правото (познат во јавноста како Извештајот на Прибе) и Извештајот на Европската комисија за напредокот на РСМ кон интеграцијата во ЕУ, РСМ се карактеризираше како „заробена држава“, што значи дека државните институции во тоа време беа заробени од силното влијание на политичките партии на

Ме 12 Прѝл тѝ витѝ 2016 Президентѝ и атѝхershѝм i сћтетѝт, Ѓјорѓѝ Iva- nov, дха фалје пѝр 56 persona тѝ involvuар нѝ ндонјѝ мѝнѝрѝ нѝ 41 raste тѝ Prokurorisѝ Publike Speciale e cila нѝ атѝ kohѝ, hetonte indicjet пѝр kриминалитет тѝ zbuluара me publikimin e skandalit e пѝргјѝмит тѝ mби 20.000 qytetarѝве тѝ RMV. Nѝ rolin e нѝјѝ sundimтари апсолут дхе базуар јо нѝ лигј пор нѝ вулнетин арбитрар тѝ дикужт, аи ветѝм са нук и шќиптои фјалѝт: “Te absolvo” қѝ нѝ месјетѝ мѝдосхеште се тѝ шћпѝтојнѝ јо ветѝм нга мѝќатет е кѝсјј боте пор едхе нга дѝнѝми i амшхуар. Faljet e presidentit ишѝн нѝјѝ ндѝрћѝрје еклатанте нѝ пунѝн e Prokurorisѝ Speciale дхе e vonuan пунѝн e saj нѝ кѝто raste, нѝ нѝјѝ kohѝ кур ентузијазми пѝр тѝ гјетур фјаторѝт дхе пѝр тѝ vendosur пѝргјѝгјѝси пѝр кѝтѝ skandal иште нѝ nivel максѝмал. Кѝто фалје контроверсе, тѝ дћѝна па базѝ јурѝдѝке дхе нѝ kundѝrshtim тѝ plotѝ me тѝ гјѝтћа парѝмет базѝ тѝ vendosjes сѝ дѝрејтѝсѝсѝ, vazhdoјнѝ тѝ јѝнѝјѝ pjesѝ e debatit јурѝдик нѝ qarqe тѝ ndryshme, дхе сѝ fundi u trajtuan едхе нѝ vendimin e Gjykatѝs Evropiane пѝр тѝ Drejtat e Njeriut нѝ Strasburg.

Нѝ kohѝн кур Ivanov i solli кѝто фалје, нѝ raportet relevante ндѝркѝмбѝтаре si пѝр shembull: Raporti i grupit тѝ експертѝве пѝр sundimin e сѝ дѝрејтѝсѝсѝ (i njohur нѝ opinion si Raporti i Priбѝсѝ) дхе нѝ Rapor- tin e Komisionit Evropian пѝр progresin e RMV drejt integritimit нѝ UE, RMV karakter- izoheј si “shtet i kapur”, қѝ do тѝ thotѝ se institucionet shtetѝrorѝ тѝ asaj kohe ишѝн тѝ робѝруара нга ndikimi i partive politike нѝ pushtet, мѝ konkretisht, нга ndikimi i disa personave нѝ majѝ тѝ pushteti poli- tik тѝ cilѝт kontrollonin нѝ тѝрѝси пунѝн e institucioneve shtetѝrorѝ, нѝ kundѝrshtim me парѝмет демократѝке тѝ ndarjes сѝ pushtetit дхе sistemѝт тѝ kontrollit дхе

”

Но еден суштински важен факт беше забораен: Уставниот суд може да отстрани од правен поредок норми за кои смета дека се во спротивност на Уставот, меѓутоа, Уставниот суд нема законодавна надлежност и не може да врати на правен поредок норми кои веќе се избришани порано.

власт, односно под влијание на неколку лица на врвот на политичката власт, во спротивност на демократските начела на поделба на власта и на системот ка контроли и спреги (checks and ballances). Пример за ова беше фактот што еден месец пред Иванов да ги донесе помилувањата, Уставниот суд, кој треба да биде заштитник на уставноста и законитоста во државата, под силно политичко влијание се потруди да создаде законска основа за донесувањето на тие помилувања.

Да објасниме: Законот за помилување донесен во 1993 година во членот 11 предвидува можност за претседателот на државата, во исклучителни околности и кога тоа е во државен интерес, да може да помилува без претходна постапка. Во 2009 година, Законот за помилување беше изменет, а членот 11 беше избришан за да не се дозволи злоупотреба на ова можност од страна на претседателот. Во март 2016 година, Уставниот суд одлучи дека Законот од 2009 година не е во согласност со Уставот бидејќи го ограничува правото на претседателот да даде помилување (иако Уставот предвидува

balansit mes pushteteve (checks and ballances). Shembull për këtë ishte fakti që një muaj para se Ivanov t'i sillte faljet, Gjykata Kushtetuese, që në fakt duhet të jetë mbrojtëse e ligjshmërisë dhe kushtetueshmërisë në vend, me dirigjim politik u mundua që të krijonte bazë juridike që ato falje të sillen.

Të sqarojmë: Ligji për faljet i sjellur në vitin 1993 parashihte në nenin 11 mundësi që Presidenti i shtetit, në raste të jashtëzakonshme dhe kur kjo gjë është në interes të shtetit, të mund të falë persona të caktuar pa procedurë paraprake. Në vitin 2009 Ligji për falje u ndryshua dhe neni 11 u fshi për të mos lejuar keqpërdorim të kësaj mundësie nga ana e Presidentit. Në mars të vitit 2016 Gjykata Kushtetuese shpalli që Ligji i vitit 2009 është në kundërshtim me Kushtetutën pasi që e kufizon të drejtën e Presidentit për falje (edhe pse Kushtetuta parashih që presidenti jep falje në pajtim me ligjin, pra e drejta e tij për të dhënë falje është vetvetiu e kufizuar me ligj). Me këtë Gjykata Kushtetuese dhe Presidenti i atëhershëm menduan se e kthyen në fuqi nenin 11, dhe pikërisht në këtë nen Ivanov i bazoi të gj-

”

Por ata harruan diçka shumë me rëndësi: Gjykata Kushtetuese mund të heqë norma nga qarkullimi juridik kur konsideron se ato janë në kundërshtim me Kushtetutën, por Gjykata Kushtetuese nuk ka funksion ligdhënës dhe nuk mund të rikthejë në qarkullim juridik norma të cilat kanë dalë nga ai qarkullim më herët.

За жал, иако противзаконски и ништовни од правен аспект, тие помилувања создадоа правни последици.

дека претседателот дава помилување во согласност со закон, т.е. неговото право да помилува само по себе е ограничено со закон. Со ова одлука Уставниот суд и тогашниот претседател беа уверени дека порано избришаниот член 11 е вратен повторно во сила, и токму овој член послужи како правна основа за сите помилувања дадени од Иванов на 12 Април 2016 година. Но еден суштински важен факт беше заборавен: Уставниот суд може да отстрани од правен поредок норми за кои смета дека се во спротивност на Уставот, меѓутоа, Уставниот суд нема законодавна надлежност и не може да врати на правен поредок норми кои веќе се избришани порано. Ова може да го направи единствено Собранието како единствен законодавен орган на државата. Така, Уставниот суд беше уверен дека по автоматизам го врати на правниот поредок порано избришаниот член 11, но фактички тој член остана избришан и надвор од правниот поредок, затоа што Собранието на РСМ не донесе нов закон за помилување кој повторно би предвидел можност претседателот да помилува без претходна постапка. Од овој аспект, помилувањата дадени од Иванов, основани на членот 11 на Законот за помилување, кој член не постои во правниот поредок, беа од самиот почеток ништовни и противзаконски заради отсуство на законската основа за нивното донесување.

За жал, иако противзаконски и ништовни од правен аспект, тие помилувања создадоа правни последици. Истражните постапки кон помилуваните лица беа запрени додека државните институции, под голем притисок од јавноста, кој стана се по видлив преку Шарената револуција, бараа начин како да се повлечат овие помилувања и да продолжат започнатите постапки. Сепак, жално беше што решението што беше најдено ги искомплицира уште повеќе работите наместо истите да ги разреши. Собранието на РСМ, наместо да даде автентично толкување дека членот 11 на Законот за помилување не постои во правниот поредок, со нов закон за измена и дополнување на Законот за помилување донесе друг член, 11-А, каде што предвиде можност претседателот во рок од 30 дена да ги повлече дадените поми-

tha faljet që i dha me 12 prill të vitit 2016. Por ata harruan diçka shumë me rëndësi: Gjykata Kushtetuese mund të heqë norma nga qarkullimi juridik kur konsideron se ato janë në kundërshtim me Kushtetutën, por Gjykata Kushtetuese nuk ka funksion ligjdhënës dhe nuk mund të rikthejë në qarkullim juridik norma të cilat kanë dalë nga ai qarkullim më herët. Këtë mund ta bëjë vetëm Kuvendi si organi i vetëm ligjdhënës në shtet. Pra Gjykata Kushtetuese e atëherëshme mendoi se me automatizëm e riktheu nenin 11 të fshirë më herët, por në fakt, ai nen mbeti i fshirë dhe jashtë qarkullimit juridik, sepse Kuvendi nuk kishte sjellë ligj të ri për faljet që do ta përfshinte sërish mundësinë e Presidentit për të falur pa procedurë paraprake. Në këtë aspekt, faljet e dhëna nga Ivanov, të bazuara në nenin 11 të Ligjit për falje, i cili nen nuk ekzistonte në qarkullimin juridik, ishin që në fillim të paligjshme dhe të pavlefshme për shkak të mungesës së bazës juridike.

Fatkeqësisht, ato falje, edhe pse të paligjshme dhe juridikisht të pavlefshme, filluan të prodhojnë pasoja juridike. Procedurat hetimore ndaj personave të falur u ndërpre në gjersa institucionet shtetërore nën presionin e madh të opinionit publik, i cili u bë gjithnjë e më i zëshëm me protestat e Revolucionit Laraman, kërkonin mënyrë që të mudësojnë tërheqjen e këtyre faljeve dhe vazhdimin e proceseve gjyqësore. Por për fat të keq, zgjidhja juridike e cila u gjet i komplikoi edhe më shumë punët se sa që i zgjodhi ato. Kuvendi i RMV në vend që të jepte interpretim autentik se neni 11 i Ligjit për falje nuk është në qarkullim juridik, me ligj të ri për ndryshimin dhe plotësimin e Ligjit për falje solli nen tjetër, 11-A, te i cili parashikoi mundësinë që Presidenti në afat prej 30 ditësh të mund t'i tërheqë faljet e dhëna. Sërish një institucion i lartë shtetëror veproi në kundërtshim me parimet bazë juridike mes të cilave dy janë më të rëndësishmet në këtë kontekst: parimi se falja e dhënë në mënyrë të ligjshme nuk tërhiqet, dhe parimi i ndalimit të veprimit retroaktiv të ligjit në dëm të akuzuarit. Gabimi në hapa që u bë ishte se këto falje nuk u shpallën të paligjshme dhe të pavlefshme, por u kërkua mundësi që ato të tërhiqen, sikur të ishin falje të dhëna në mënyrë të rregullt. Dhe kjo krijoi probleme të metejshme të cilat ende nuk kanë përfunduar sot e kësaj dite.

Fatkeqësisht, ato falje, edhe pse të paligjshme dhe juridikisht të pavlefshme, filluan të prodhojnë pasoja juridike.

лувања. Повторно една висока државна институција постапи спротивно на основните правни принципи меѓу кои две се најважни во овој контекст: начелото дека законски даденото помилување не може да се повлече, и начелото на забрана на ретроактивно важење на законите на штета на обвинетите. Се направи грешка во чекори бидејќи овие помилувања не беа означени како ништовни, туку се бараше можност тие да бидат повлечени, како да беа тие сосема регуларни помилувања. Ова создаде други правни проблеми кои до ден денес не се целосно разрешени.

За илустрација: двајца претставници на тајните служби обвинети во случајот Таргет-Тврдина, се дадоа на бегство а потоа беа притворени во екстрадициски притвор во Грција. РСМ поднесе барање за екстрадиција за овие две лица. Одговорот на Врховниот суд во Грција беше негативен и се основаше токму на одлуките на Иванов за помилување, објаснувајќи дека основата за повлекување на тие помилувања била создадено подоцна, откако помилувањата биле веќе дадени. Значи според овој суд, законот донесен после помилувањата, кој создава можност тие да се повлечат, не може да важи бидејќи се забранува ретроактивно важење на законите на штета на обвинетите лица. Тука е веќе видлива направената грешка со членот 11-A за кој експертите од самиот почеток остро реагираа барајќи помилувањата да се прогласат за ништовни, а такви беа бидејќи беа донесени без правна основа, а не да бидат повлечени со нов закон.

Понатаму, помилуваните лица, чии судски постапки продолжија, покренаа жалба пред Европскиот суд за човекови права во Стразбур со образложение дека помилувањата беа валидни и дека истите беа повлечени на нерегуларен начин. Судот во Стразбур во детали го анализираше овој случај за време на неколку години, но на крај не донесе конечна и мериторна одлука. Наместо тоа, Судот донесе формална одлука за недопустливост на жалбата заради тоа што жалителите не ги исцрпеле достапните домашни правни средства пред да се обратат до Судот во Стразбур. Така, останува конечната мериторна одлука за овој случај да биде донесена во случај жалителите

Sa për ilustrim: dy pjesëtarë të shërbimeve sekrete të akuzuar në rastin Target-Fortesa, u arratisën nga shteti dhe më pas u arrestuan në Greqi. RMV dërgoi kërkesë për ekstradimin e këtyre personave. Përgjigja e Gjykatës Supreme të Greqisë ishte negative dhe bazohej pikërisht në vendimin e Ivanovit për falje, duke argumentuar që baza për tërheqjen e këtyre faljeve është krijuar më vonë, pasi faljet janë dhënë. Pra sipas kësaj gjykate, ligji i sjellur pas faljeve të dhëna, që krijon mundësi që ato falje të tërhiqen, nuk mund të vlejë pasi që ndalohet veprimi retroaktiv i ligjit në dëm të personave të akuzuar. Këtu përfundimisht u pa gabimi i bërë me nenin 11-A, gabim për të cilin ekspertët ngritën zërin që atëherë, duke kërkuar që faljet të shpalleshin të pavlefshme sepse të tilla ishin duke mos pasur bazë juridike, e jo të tërhiqen me ligj të ri.

Për të vazhduar më tej, personat e falur, e të cilët ishin në proces të gjykimit, u ankuan para Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut në Strasburg me argumentin se faljet ishin të vlefshme dhe se ishin tërhequr në mënyrë të parregullt. Gjykata e Strasburgut e shqyrtoi në detaje këtë rast për vite me rradhë, por në fund nuk solli një vendim përfundimtar dhe meritor. Në vend të kësaj, Gjykata solli vendim formal për palejueshmërinë e kësaj ankese për shkak se aplikantët nuk i kishin shterur të gjitha mjetet juridike vendase para se të paraqiten në Gjykatën e Strasburgut. Kështu, mbetet që vendim përfundimtar lidhur me këtë çështje Gjykata të sjellë në rast se ap-

”

Се направи грешка во чекори бидејќи овие помилувања не беа означени како ништовни, туку се бараше можност тие да бидат повлечени, како да беа тие сосема регуларни помилувања.

”

Gabimi në hapa që u bë ishte se këto falje nuk u shpallën të paligjshme dhe të pavlefshme, por u kërkuva mundësi që ato të tërhiqen, sikur të ishin falje të dhëna në mënyrë të rregullt.

да одлучат повторно да покренат жалба пред Судот во Стразбур откако пресудите на нивните предмети ќе станат правосилни и извршни и откако ќе бидат исцрпени сите домашни правни лекови.

Сепак, вистинскиот проблем со сите овие напори да се воспостави правда во случаите поврзани со прислушување то не е само во скандалозната и противправна одлука на тогашниот претседател Иванов. Проблем е и начинот на кој овие случаи беа процесуирани понатаму, условно кажано кога државата беше ослободена од карактеризирањето како „заробена држава“.

likantët vendosin ta riparashtrojnë ankesën pasi që vendimet vendase të bëhen të plotfuqishme dhe dhe pasi t'i kenë konsumuar të gjitha mjetet juridike vendase.

Por problemi i vërtetë me gjithë këto përpjekje për të vendosur drejtësi për rastet e përgjimit nuk është vetëm te vendimi skandaloz dhe i paligjshëm i Presidentit të atëhershëm Ivanov. Problemi qëndron edhe në mënyrën se si këto raste u trajtuan më tej, kur kushtimisht thënë shteti u çlirua nga karakterizimi si “shtet i robëruar”.

После ослободувањето настапи нарушувањето на правосудниот систем, кој од ден на ден се спушта во ново дно. Специјалното јавно обвинителство се деинтегрираше во целост со објавата на случајот „Рекет“ во рамки на кој обвинителката на чело на ова обвинителство, таа што требаше да биде нашата Лаура Ковеси и да ги растури мрежите на организиран криминал и корупција, самата заврши осудена за предмет поврзан токму со трговија со влијание, корупција и рекет. Таа е во издржување на казната, додека пак обвинителството со кое таа раководеше веќе не постои, а пак другите обвинители кои работаа макотрпно на случаите од прислушувањето, беа трансферирани во редовните обвинителства каде продолжуваат да се соочат со бројните секојдневни работи и интригите карактеристични за обвинителските кулоари. Што се случи со случаите кои ги водеше Специјалното јавно обвинителство? Најважните случаи на ова обвинителство и после осум години сеуште се влечаат по судови, чекајќи воспоставување на правдата, или пак застарување. Некои од обвинетите се во бегство, вклучувајќи го и поранешниот премиер кои успешно спроведе спектакуларно бегство (без никој да сноси одговорност за тоа) и успеа да добива политичко засолниште во Унгарија (земја на ЕУ!). Други се во издржување на казната. Во женскиот затвор во издржување на казната се и поранешната министерка за внатрешни работи, но и поранешната специјална обвинителка која кривично ја гонеше првата. Некои од попривилегираниите, како на пример поранешниот шеф на тајните служби, казната ја издржуваат во Казнено-поправниот дом од отворен тип во Струга, каде има потполно либерален надзор.

Најеклатантниот случај во врска со прислушувањата е без сомнение случајот Таргет-Тврдина. Овој беше централниот случај на Специјалното јавно обвинителство, случај во кој требаше да се докаже кој, зошто и на каков начин прислушувал над 20.000 граѓани на ова земја, на противправен начин, повеќе од осум години. Овој случај се анализираше, се подготвуваше и се презентираше пред судот, каде што беше донесена пресуда во прв степен со која тогашниот Директор на Управата за безбедност и контраразузнавање,

Pas çlirimit pasoi rrënim i gjyqësorit i cili po rrokulliset dita ditës në humnera të reja. Prokuroria Speciale u disintegrua në tërësi me publikimin e rastit “Shantazhi” në kuadër të të cilit kryeprokurorja speciale, ajo që duhej të ishte Laura Kovesi jonë dhe të shpartallonte rrjetet e kimit të organizuar dhe korrupsionit, përfundoi vetë e dënuar në rast që pikërisht lidhet me tregëtinë me ndikime, me korrupsion dhe shantazh. Ajo është në vuajtje të dënimit, prokuroia që ajo kryesonte pushoi së eksistuari, ndërsa prokurorët që punuan me shumë përkushtim në rastet e tyre u transferuan në prokuroritë e rregullta ku vazhdojnë të përballen me përditshmërinë e punëve të shumta dhe me intrigat karakteristike për kulloaret e prokurorive. Ç’ndodhi me rastet që Prokuroria Speciale u krijua që t’i ndiqte? Shumica e këtyre rasteve, të paktën ato më të rëndësishmet, edhe sot, tetë vite pas krijimit të Prokurorisë Speciale, ende janë duke u zhagitur gjykatave duke pritur ose vendosjen e drejtësisë, ose parashkrimin. Disa nga të akuzuarit janë në arrati, duke përfshirë këtu edhe ish-kryeministrin i cili u arratis në mënyrë spektakolare (dhe askush nuk mbajti përgjegjësi për këtë) dhe arriti të fitojë strehim politik në Hungari (vend i Unionit Evropian!). Disa të tjerë janë në vuajtje të dënimit dhe në procedura ankimore. Në burgun e femrave në Idrizovë dënimin e vuanë në të njejtën ndërtesë edhe ish-ministreja e punëve të brendshme, edhe ish-kryeprokurorja speciale. Disa nga më të privilegjuarit, si për shembull ish-drejtori i shërbimëve sekrete, dënimin e vuan në Shtëpinë dënuese-korrektuese të tipit të hapur në Strugë, ku ka një regjim tërësisht liberal të kontrollit.

Rasti më eklatant që lidhet me përgjimet është pa dyshim rasti Target-Fortesa. Ky ishte rasti qendror i Prokurorisë Speciale, rasti ku duhej të dëshmohej kush, pse dhe në çfarë mënyrë përgjoi mbi 20.000 qytetarë të këtij vendi në mënyrë të kundërligjshme për tetë vite me radhë. Ky rast u analizua, u përgatit u prezentua në gjykatë, doli edhe vendimi në shkallë të parë ku Drejtori i atëhershëm i Drejtorisë për Siguri dhe Kundërzbulim, njeriu më i fuqishëm në shtet që kishte kontroll të plotë mbi jetën e gjithkujt, mori dënim

Што се случи со случаите кои ги водеше Специјалното јавно обвинителство? Најважните случаи на ова обвинителство и после осум години сеуште се влечаат по судови, чекајќи воспоставување на правдата, или пак застарување.

Ç’ndodhi me rastet që Prokuroria Speciale u krijua që t’i ndiqte? Shumica e këtyre rasteve, të paktën ato më të rëndësishmet, edhe sot, tetë vite pas krijimit të Prokurorisë Speciale, ende janë duke u zhagitur gjykatave duke pritur ose vendosjen e drejtësisë, ose parashkrimin.

Така, повторно се враќаме на почеток, кога државните институции избрани токму со цел да гонат криминал и да воспостават правда, даваат драстични примери на неправда и целосно ја нарушуваат и така ниската доверба на граѓаните кон правосудството.

најмоќниот човек во државата кој имаше контрола над сечиј живот, доби казна од 12 години затвор. Сепак, кога за овој предмет требаше да се суди во втор степен, тој беше задржан полни девет месеци во Апелациониот суд без никаква одлука за на крај да се одлучи дека овој предмет треба да оди во повторно судење, само неколку дена пред да настапи застарување на кривичното дело. Ова неоправдано задоцнување поттична реакции не само во домашните кругови туку и во меѓународните кругови каде што најгласна беше Амбасадорката на САД во Скопје која изрази загриженост за задоцнувањето и застарувањето на неколку важни предмети и за невостановувањето на кривична одговорност за еклатантните случаи на корупција. И кога меѓународните претставници почнуваат јавно да критикуваат, тогаш домашните институции покажуваат иницијатива да дејствуваат. Така, претседателката на Судскиот совет која претходно се потруди да го повика на одговорност судијата на Апелационен суд кој беше причинител на ова задоцнување, самата заврши разрешена без претходна процедура и без право на жалба. Повторно целата стручна јавност реагираше за ова арогантна арбитрарност среде Судскиот совет, кој треба да биде независен орган кој избира и разрешува судии.

Dhe sërish kthehemi në fillim, kur institucionet shtetërore që janë zgjedhur pikërisht për të ndjekur kriminalitetin dhe për të vendosur drejtësi japin shembuj eklatantë të padrejtësisë dhe e rrënojnë gjer në fund besimin edhe ashtu tejet të ulët të qytetarëve ndaj organeve të gjyqësorit.

Така, повторно се враќаме на почеток, кога државните институции избрани токму со цел да гонат криминал и да воспостават правда, даваат драстични примери на неправда и целосно ја нарушуваат и така ниската доверба на граѓаните кон правосудството.

Како заклучок може да се каже дека целиот потфат да се воспостави правда за најеклатантниот случај на прислушување на европско тло во последните години, не само што не беше реализиран туку поттична општа фрустрација која започна со Шарената револуција, продолжи со надежта дека Специјалното обвинителство ќе успее да ги гони тие што се огрешили пред законот, кулминираше со застарување, бегства и потсмев со правдата и завршува со општа апатија и разочарување за тоа што треба да значи правдата и што се сервира како правда. Разликата меѓу тоа што правниците го викаат “de lege ferende –

me burg prej 12 vitesh. E megjithatë, kur ky vendim erdhi të gjykohej në shkallë të dytë, ai u mbajt plot nëntë muaj në Gjykatën e Apelit pa asnjë vendim, që në fund trupi gjykues të vendosë që ky rast të kthehet në rigjykim në shkallë të parë, vetëm pak ditë para parashkrimit të veprës penale qendrore të aktakuzës. Kjo vonesë e paarsyeshme nxiti reagime jo vetëm në qarqet vendase por edhe në ato ndërkombëtare nga të cilat më e zëshme ishte Ambasadorja e SHBA në Shkup e cila shprehi shqetësim për vonesën dhe parashkrimin e lëndëve të rëndësishme dhe mosvendosjen definitive të përgjegjësisë penale në rastet më eklatante të korrupsionit në këtë vend. Dhe kur qarqet ndërkombëtare fillojnë të kritikojnë kështu haptazi dhe me fjalë të ashpra, atëherë fillojnë të paraqiten edhe tendencat e para për të bërë ndonjë veprim. Kështu, kryetarja e Këshillit gjyqësor e cila kërkoi të vendoset në përgjegjësi gjyqtari që kishte shkaktuar këtë vonesë, vetë përfundoi e shkarkuar nga pozita e saj pa një procedurë të caktuar dhe pa të drejtë ankese. Sërish i gjithë opinionin publik u ngrit në këmbë ndaj këtij arbitrariteti në mes të Këshillit Gjyqësor, i cili duhet të jetë organ i pavarur dhe i cili vendos për zgjedhjen dhe shkarkimin e gjyqtarëve.

Dhe sërish kthehemi në fillim, kur institucionet shtetërore që janë zgjedhur pikërisht për të ndjekur kriminalitetin dhe për të vendosur drejtësi japin shembuj eklatantë të padrejtësisë dhe e rrënojnë gjer në fund besimin edhe ashtu tejet të ulët të qytetarëve ndaj organeve të gjyqësorit.

Si përfundim mund të thuhet që e gjithë nisma për të vendosur drejtësi për rastin më eklatant të përgjimit në truallin evropian gjatë viteve të fundit jo vetëm që nuk u realizua në mënyrën e duhur por ngjalli frustrime të shumta të cilat filluan me Revolucionin Laraman, vazhduan me shpresën se Prokuroria Speciale do të arrijë të ndjekë me sukses shkelësit e ligjit, kulminuan me parashkrime, arratisje dhe tallje me drejtësinë dhe përfunduan me një apati dhe zhgënjim të përgjithshëm për atë se çfarë domethënie duhet të ketë drejtësia dhe çfarë neve na servohet si drejtësi. Dallimi mes asaj që juristët e

правото како треба да биде” и “de lege lata – правото како што е” не било никогаш поголема во една демократска држава. Највисоките државни институции на сите власти, вклучувајќи го тука поранешниот претседател, поранешното Собрание и сегашното судство, го направија невозможното да не успеат во воспоставувањето на правда за главните случаи од прислушувањето. Тие случаи беа заеднички крик на сите граѓани на ова земја за правда. Слоганот „Нема правда, нема мир“ беше зачеток на единствените заеднички протести на ова држава со единствено унифицирано барање за кривична одговорност и правда, а сепак, институциите не успеаја истата да ја воспостават.

Рајнхард Прибе, претседателот на групата експерти која напиша два извештаи за РСМ, првиот во 2015 година и вториот во 2017 година, во едно негово обраќање јасно кажа: „Ние како експерти ви кажавме каде стојат проблемите со вашето правосудство, како и понудивме решенијата за тие проблеми. Сепак, независноста на судството не е нешто што може да дојде од надвор од судството туку треба да дојде од внатре.“ Прибе е во право, Никој од надвор нема да може да го направи нашето правосудство независно, ако самите судии не сакаат да бидат независни. Слободата и независноста, исто како и ропството се ментални состојби. Ако судиите и тие што се на чело на судските власти во ова земја не веруваат во својата независност и не постапуваат во применување на законите, многу е тешко, да не кажам невозможно, некој друг од надвор да ги направи независни. Слободата, независноста и интегритетот, се исти како убавината: тие доаѓаат од внатре. ■

quajně “de lege ferende – drejtësia siç duhet të jetë” dhe “de lege lata – drejtësia siç është” nuk ka qenë asnjëherë më i madh në një shtet demokratik. Institucionet më të larta shtetërore të të gjitha degëve të pushtetit, duke përfshirë këtu Presidentin e mëparshëm, Kuvendin e mëparshëm dhe Gjyqësorin e tashëm, kanë bërë të pamundurën për të dështuar në vendosjen e drjetësisë për rastet qendrore të përgjimeve. Ato raste ishin klithma e përbashkët e të gjithë qytetarëve të këtij vendi për drejtësi. Ishte pikërisht sllogani “Nuk ka drejtësi, nuk ka qetësi” ai që i inicoi protestat e vetme të përbashkëta në këtë shtet me të vetmen kërkesë unifikuese për përgjegjësi penale dhe drejtësi, e megjithatë institucionet nuk arritën që ta vendosin atë drejtësi në veprim.

Reinhard Priebe, kryesuesi i Grupit të ekspertëve që përpiloi dy raporte për Maqedoninë e Veriut, njërin në vitin 2015 dhe tjetrin në vitin 2017, në një paraqitje të tij e tha shumë qartë këtë: “Ne si ekspertë ju treguam ku qëndrojnë problemet me gjyqësorin tuaj, dhe ju ofruam zgjidhje për ato probleme. Por pavarësia e gjyqësorit është diçka që nuk mund të vijë nga jashtë gjyqësorit, por duhet të vijë nga brenda tij.” Priebe ka plotësisht të drejtë. Askush nga jashtë nuk mund ta pavarësojë gjyqësorin tonë nëse vetë gjyqtarët nuk dëshirojnë që të pavarësohen. Liria dhe pavarësia ashtu si dhe skllavëria janë gjendje mendore. Nëse vetë gjyqtarët dhe kryesuesit e organeve gjyqësore në këtë vend nuk besojnë në pavarësinë e vetë dhe nuk veprojnë në zbatim të ligjit, është shumë e vështirë për të mos thënë e pamundur që dikush t’i pavarësojë ata nga jashtë. Liria, pavarësia dhe integriteti, janë si bukuria: ato vinë nga brenda. ■

Райнхард Прибе

„Ние како експерти ви кажавме каде стојат проблемите со вашето правосудство, како и понудивме решенијата за тие проблеми“.

Reinhard Priebe

“Ne si ekspertë ju treguam ku qëndrojnë problemet me gjyqësorin tuaj, dhe ju ofruam zgjidhje për ato probleme”.

Двајт Ли (Dwight Lee), Професор на Катедрата за економија на Универзитетот во Џорџија
Dwight Lee, Profesor në Departamentin e Ekonomisë në Universitetin e Gjeorgjisë

Создавање работни места наспроти создавање богатство¹

Krijimi i vendeve të punës kundrejt krijimit të pasurisë¹

Прашање за размислување: Дали владата треба да гради воени бази и да гради автопати за да создаде работни места?

Pyetje nxitëse: A duhet që qeveritë të ndërtojnë baza ushtarake dhe infrastruktura rrugore për të krijuar vende pune?

„Претседателите со гордост укажуваат на бројот на отворени работни места во економијата за време на нивните администрации. Наводно, колку повеќе работни места се отвораат, толку поуспешна е администрацијата.“

Владините политики најчесто се оценуваат во однос на тоа колку работни места создаваат. Ограничувањето на увозот се смета за начин за заштита и создавање домашни работни места. Даночните преференции и дупките најчесто се оправдуваат како начини за зголемување на вработеноста во фаворизираната дејност. Претседателите со гордост укажуваат на бројот на отворени работни места во економијата за време на нивните администрации. Наводно, колку повеќе работни места се отвораат, толку поуспешна е администрацијата.

Politikat qeveritare zakonisht vlerësohen bazuar në numrin e vendeve të punës që krijojnë. Kufizimi i importeve shihet si një mënyrë për të mbrojtur dhe krijuar vende të reja pune në vend. Favorizimet tatimore apo hendeqet ligjore të sistemit fiskal përgjithësisht përdoren si mënyra për të rritur punësimin në një aktivitet të caktuar. Presidentët tregojnë me krenari numrin e vendeve të punës të krijuara gjatë administratës së tyre. Supozohet se sa më i madh të jetë numri i vendeve të punës që krijohen, aq më e suksesshme

¹ “Создавање работни места наспроти создавање богатство” од Двајт Ли е објавено благодарение на Фондацијата за економска едукација, под меѓународна лиценца Creative Commons Attribution 4.0.

¹ “Krijimi i punës kundër krijimit të pasurisë” nga Dwight Lee është botuar nga Fondacioni për Edukimin Ekonomik nën një Licencë Ndërkombëtare Creative Commons Attribution 4.0

спешна е администрацијата. Веројатно никогаш немало владина програма за трошење чии застапници не спомнале дека таа создава работни места. Се смета дека дури и војните доаѓаат со добра-та страна на создавањето работни места.

Нема ништо лошо во создавањето работни места. Работењето во едно работно место е важен начин преку кој луѓето создаваат богатство. Па така, акцентот на отворањето работни места е разбирлив. Но, лесно е за луѓето да заборават дека создавањето повеќе богатство е она што навистина сакаме да го постигнеме, а работните места се само средство за таа цел. Кога ќе се заборави тој елементарен факт, луѓето лесно се измамани со аргументи кои го издигнуваат создавањето работни места на цел сама по себе. Иако овие аргументи можеби звучат веродостојно, тие се користат за поддршка на политики кои го уништуваат богатството наместо да го создаваат. Ќе разгледаме неколку од многуте депресивни примери.

КРЕИРАЊЕТО РАБОТНИ МЕСТА НЕ Е ПРОБЛЕМОТ

Целта на сите економски активности е да се произведе што е можно поголема вредност со оскудни ресурси (вклучувајќи го и човечкиот напор) на располагање. Но, колку и да ги потиснуваме границите на недостатокот, тие граници никогаш не се победуваат. Недостатокот засекогаш ќе не спречи да ги обезбедиме сите работи што ги посакуваме. Секогаш ќе има работни места за да се направи многу повеќе отколку што некогаш може да се направи. Значи создавањето работни места не е проблемот. Проблемот е создавање работни места во кои луѓето произведуваат најголема вредност. Ова е поентата на апокрифната приказна за еден инженер кој, додека бил во посета на Кина, наишол на голем екипаж од мажи што граделе брана со шипки и лопати. Кога инженерот му посочил на надзорникот дека работата може да се заврши за неколку дена, наместо за многу месеци, ако на мажите им се даде моторизирана опрема за земјување, надзорникот рече дека таквата опрема ќе уништи многу работни места. „Ох“, одговори инженерот, „Мислев дека сте заинтересирани да изградите брана. Ако

është administrata. Ka mundësi që asnjëherë nuk ka pasur një politikë qeveritare, mbështetësit e të cilës, nuk përmendin faktin se ajo krijon vende pune. Edhe luftërat shihen si diçka pozitive për krijimin e vendeve të punës.

Nuk ka asgjë të keqe në krijimin e vendeve të punës. Puna është një mënyrë e rëndësishme për të krijuar pasuri. Pra, rëndësia e krijimit të vendeve të punës është më se e kuptueshme. Por nuk duhet të harrojmë se ajo që duam të arrijmë në të vërtetë është të krijojmë më shumë pasuri dhe puna është mjeti që na shërben për ta arritur këtë. Kur ky fakt elementar shpeshherë harrohet, pasi njerëzit mashtrohen lehtë nga argumentet që e lartësojnë krijimin e vendeve të punës si qëllim në vetvete. Ndërkohë që këto argumente mund të duken bindëse, nga ana tjetër ato përdoren për të mbështetur politika që e shkatërronjë pasurinë, në vend që ta krijojnë atë. Unë do të sjell disa nga shembujt më të zymtë.

PROBLEMI NUK ËSHTË KRIJIMI I VENDEVE TË PUNËS

Qëllimi i të gjithë aktivitetit ekonomik është të prodhojë sa më shumë vlerë të shtuar me burimet e kufizuara që janë në dispozicion (duke përfshirë kontributin njerëzor). Sasia e burimeve në dispozicion do të mbetet gjithmonë e kufizuar, pavarësisht sa mundohemi ne të zgjerohet kufijtë e saj. Pamjaftueshmëria gjithmonë do të na pengojë që të sigurojmë të gjitha gjërat që duam. Gjithmonë ka më shumë punë për të bërë sesa që jemi në gjendje të bëjmë. Prandaj problemi nuk është krijimi i vendeve të punës. Problemi qëndron te krijimi i atyre vendeve të punës ku njerëzit mund të prodhojnë më shumë vlerë. Kjo tregohet te legjenda e një inxhinieri, i cili ndërsa po vizitonte Kinën, vuri re një turmë të madhe punonjësish që po ndërtonin një digë vetëm me kasma dhe lopata. Kur inxhinieri i tregoi mbikëqyrësit të punëtorëve se nëse punëtorët do të përdornin pajisje gjermimi motorike, puna mund të përfundohej në disa ditë e jo në një muaj, mbikëqyrësi tha se makineri të tilla do të shkurtonin shumë vende pune. „Ah“, reagoi inxhinieri. „Mendova se ishit i interesuar në ndërtimin

Presidentët tregojnë me krenari numrin e vendeve të punës të krijuara gjatë administratës së tyre. Supozohet se sa më i madh të jetë numri i vendeve të punës që krijohen, aq më e suksesshme është administrata.

Целиот економски напредок произлегува од можноста да се обезбедат исти или подобрени стоки и услуги со помалку работници, со што се елиминираат некои работни места и се ослободува работната сила за да се зголеми производството на нови, попродуктивни работни места.

сакате повеќе работни места, зошто да не ги натерате вашите мажи да користат лажици наместо лопати“.

Им кажувам на моите студенти на Универзитетот во Џорџија, дека ќе го вработам секој човек во нашиот колеџ град Атина ако тие работат за мене само доволно ефтино, да речеме пет центи месечно. Ако ја намалам платата уште малку ќе можам ги вработам сите во целата држава Џорџија. Ако вработив работници со тие плати, би можел да заработам со тоа што тие ќе градат брани со лажици. Се разбира, студентите признаваат дека мојата понуда е абсурдна, бидејќи тие можат многу повеќе да работат за други работодавци, што ја одразува поважната причина зошто мојата понуда е абсурдна со тоа што се концентрира на бројот на работни места, а ја игнорира вредноста што се создава или не се создава. Поголема вредност ќе се произведе на повисоко платените работни места кои моите студенти можат да ги добијат отколку во оние што им ги нудам. Голема предност што се реализира од платите што се појавуваат на отворените пазари на трудот е тоа што тие ги привлекуваат луѓето во не било какво вработување, туку во нивното највредно вработување.

Друга предност на пазарните плати е тоа што тие ги принудуваат работодавците да ги земат предвид опортунитетните трошоци за ангажирање работници за нивната вредност на алтернативни работни места и да останат постојано внимателни за начините за елиминирање на работните места преку создавање на иста вредност со помалку работници. Целиот економски напредок произлегува од можноста да се обезбедат исти или подобрени стоки и услуги со помалку работници, со што се елиминираат некои работни места и се ослободува работната сила за да се зголеми производството на нови, попродуктивни работни места. Неуспехот да се разбере овој извор на зголемен просперитет ја објаснува широко распространетата симпатија со деструктивните јавни политики.

ДИНАМИРАЊЕ НА НАШИОТ ПАТ ДО ПОВЕЌЕ РАБОТНИ МЕСТА

Во 1840-тите француски политичар се приозно се залагаше за минирање на

e një dige. Nëse dëshironi të keni sa më shumë vende pune, atëherë përse të mos përdorni lugë në vend të lopatave“.

U them studentëve të mi në Universitetin e Xhorxhias, se mund të punësoj çdo person në kolegjin tonë të Athens, nëse secili pranon të punojë për mua me një pagë mjaftueshëm të ulët, le të themi për pesë cent në muaj. Nëse do ta ulja edhe më shumë pagën atëherë unë do të mund të punësoja të gjithë shtetin e Xhorxhias. Nëse i punësoj njerëzit me këtë nivel pagash, unë mund të siguroj fitim të madh duke i bërë ata të ndërtojnë diga me lugë. Natyrisht studentët e kuptojnë që oferta ime është absurde, pasi ata mund të fitojnë më shumë duke punuar për punëdhënës të tjerë, gjë që reflekton arsyen më të rëndësishme të ofertës sime qesharake që përqendrohet në krijimin e vendeve të punës dhe shpërfill vlerën që krijohet ose që nuk krijohet. Studentët do të gjeneronin vlera më të mëdha nga punët me paga të larta, sesa nga puna që u ofroj unë. Një avantazh i madh që del në pah nga pagat në tregjet e hapura të punës është se njerëzit nuk tërhiqen nga çfarëdolloj punësimi, por nga puna që jep vlerën më të lartë.

Një avantazh tjetër i pagave në tregun e punës është se ato i detyrojnë punëdhënësit të konsiderojnë kostot oportune të punëtorëve për vlerën e tyre në punë alternative dhe të jenë vazhdimisht vigjilentë mbi mënyrat si të eliminojnë vendet e punës duke krijuar të njëjtën vlerë me më pak punëtorë. I gjithë progresi ekonomik vjen nga mundësia për të ofruar mallra dhe shërbime të njëjta ose më cilësore me më pak punonjës, duke eliminuar kështu disa vende pune dhe duke i hapur rrugë forcës punëtore që ta shtojë prodhimin me vende të reja pune më produktive. Moskuptimi i këtij mekanizmi gjenerues të pasurisë çon në mbështetjen e politikave publike të dëmshme për ekonominë.

MËNYRA SHKATËRRUESE PËR TË KRIJUAR MË SHUMË VENDE PUNE

Në vitet 1840 një politikan francez mbështeti fort idenë për të shkatërruar

”

I gjithë progresi ekonomik vjen nga mundësia për të ofruar mallra dhe shërbime të njëjta ose më cilësore me më pak punonjës, duke eliminuar kështu disa vende pune dhe duke i hapur rrugë forcës punëtore që ta shtojë prodhimin me vende të reja pune më produktive.

шините во Бордо на железничката пруга од Париз до Шпанија за да се создадат повеќе работни места во Бордо. Товарот ќе мораше да се премести од еден воз во друг, а патниците ќе бараа хотели, а сето тоа би значело повеќе работни места. (Овој предлог беше дискутиран и срушен од економистот и есеист од деветнаесеттиот век Фредерик Бастија во Економски софизам, стр. 94-95, достапно од Фондацијата за економско едукација). Овој предлог е уште поапсурден од мојата понуда да вработувам луѓе за пет центи месечно. Барем јас би вработил работници за да произведат нешто вредно, наместо делумно да ја поправат штетата што е нанесена непотребно. За жал, апсурдот не спречува да се предлагаат и имплементираат економски деструктивни политики. Користејќи го оправдувањето за создавање работни места, политичарите вообичаено доне-

нјë pjesë të hekurudhës në Bordo në mes të Parisit dhe Spanjës për të krijuar më shumë vende pune në Bordo. Ngarkesat me mallra do të duhej të zhvendoseshin nga njëri tren në tjetrin dhe pasagjerët do të duhej të prenotonin hotele dhe e gjitha kjo do të përktehej në më shumë vende pune. (Ky propozim u diskutua dhe u hodh poshtë nga ekonomisti dhe eseisti i shekullit të 19-të Frederic Bastiat në publikimin "Sofizmat e Ekonomisë" fq. 94-95, mundësuar nga Fondacioni për Edukimin Ekonomik).

Ky propozim është edhe më absurd sesa oferta ime për të punësuar njerëzit për 5 cent në muaj. Së paku, unë do të punësoja punëtorë për të prodhuar diçka me vlerë, dhe jo për të ndrequr pjesërisht dëmin që është shkaktuar në mënyrë të panevojshme. Fatkeqësisht, absurditeti nuk e pengon propozimin dhe zbatimin e politi-

Бидејќи луѓето имаат тенденција да мислат на работните места како цели наместо средства, тие лесно се залажуваат да ги поддржуваат владините програми врз основа на тоа дека ќе се отворат работни места.

суваат закони што го зголемуваат напорот потребен за да се произведе одредена количина вредност.

Еден од аргументите за ограничување на увозот е дека тоа ќе создаде (или заштити) домашни работни места. Тоа е точно, дека ќе создаде некои домашни работни места, исто како што уништувањето на дел од железничката линија ќе создаде домашни работни места. Но, исто така, како пукнатина во железничката линија, ограничувањата на увозот го прават поскапо да се добијат вредни производи. Единствената причина зошто една земја увезува производи е тоа што тоа е најевтиниот начин да се набават истите; потребни се помалку работници за да ги добијат увезените производи преку надворешна трговија отколку со директно производство. На овој начин трговијата е како технолошки напредок, ослободувајќи работниците и дозволувајќи им да го зголемат производството на стоки и услуги достапни за потрошувачка. Ограничувањата на увозот создаваат работни места на ист начин како уништување на нашите железници, бомбардирање на нашите фабрики и барањето работниците да користат лопати наместо модерна опрема, ќе создадеше работни места.

Секогаш имајте на ум дека создавањето работни места е средство за крајната цел на економската активност, која е создавање богатство.

СОЗДАВАЊЕ ВЛАДИНИ РАБОТНИ МЕСТА

Бидејќи луѓето имаат тенденција да мислат на работните места како цели наместо средства, тие лесно се залажуваат да ги поддржуваат владините програми врз основа на тоа дека ќе се отворат работни места. Сите сме слушнале како луѓето се расправаат во полза на воени бази, изградба на автопати и еколошки регулативи за деловни активности по овие основи. За да го оправдаат трошењето, владините агенции вообичаено вршат студии за бенефиции/трошоци во кои создадените работни места се сметаат како бенефиции. Ова е како да ги броите часовите што ги работите за да заработите доволно пари за да купите автомобил како една од придобив-

kave ekonomike shkatërruese. Politikanët zakonisht përmes justifikimit të krijimit të vendeve të punës, miratojnë ligje që vështirësojnë gjenerimin e një vlere pasurie.

Një nga argumentet pro kufizimit të importeve mbështet idenë se në këtë mënyrë do të krijohen (ose mbrohen) vende të reja pune në vend. E vërtetë, kjo do të krijonte disa vende pune, në mënyrë të ngjashme me shkatërrimin e një pjese të një linje hekurudhore. Por njësoj si në rastin e shkatërrimit të një linje hekurudhore, kufizimet e importeve e bëjnë më të kushtueshëm sigurimin e produkteve me vlerë. Arsyeja e vetme pse një shtet importon produkte është se kështu siguron produktet në mënyrën më pak të kushtueshme; kërkohet një numër më i vogël punonjësish për sigurimin e produkteve të importuara përmes tregtisë së jashtme sesa nga prodhimi i drejtpërdrejtë i tyre. Në këtë mënyrë, tregtia mund të shihet si

ките на автомобилот. Работните места создадени од владин проект претставуваат трошок на проектот: опортунитетен трошок. Вработените работниците во владините активности би можеле да произведуваат вредност правејќи нешто друго. Релевантното прашање не е дали некој владин проект создава работни места, туку дали работниците на тие работни места ќе создадат повеќе богатство отколку што би создале на другите работни места. Ова е прашање кое застапниците на владините програми не сакаат да го поставуваат. Да беше, ќе имаше многу помалку владини работни места со ниска продуктивност и многу повеќе високопродуктивни работни места во приватниот сектор.

Заклучно прашање: Ако сакаме да постигнеме висок животен стандард, што е поважно отворањето работни места или создавањето богатство? Која е разликата? ■

progres teknologjik, që i hap rrugën forcës punëtore dhe i mundëson asaj të rrisë prodhimin e mallrave dhe shërbimeve për qëllime konsumi. Kufizimet e importit krijonjë vende pune në të njëjtën mënyrë si shkatërrimi i linjave hekurudhore, fabrikave dhe përdorimi i lopatave nga punëtorët në vend të makinerive të gërmimit.

Mbani mend gjithmonë se krijimi i vendeve të punës është një mjet për të arritur qëllimin përfundimtar të aktivitetit ekonomik, që është krijimi i pasurisë.

KRIJIMI I VENDEVE TË PUNËS NGA SHETI

Duke qenë se njerëzit priren të mendojnë për punën më shumë si qëllim sesa si mjet, ata mashtrohen lehtë dhe shpeshherë mbështesin programe qeveritare që supozohet të kenë si qëllim krijimin e vendeve të punës. Ne të gjithë i kemi dëgjuar njerëzit teksa argumentojnë në favor të bazave ushtarake, ndërtimit të autostradave dhe rregulloreve mjedisore për bizneset për krijimin e vendeve të reja të punës. Për të justifikuar shpenzimet, agjencitë qeveritare zakonisht kryejnë studime mbi përfitimet dhe kostot e politikave dhe krijimi i vendeve të reja të punës llogaritet si përfitim. Kjo është njësoj sikur të numëroni orët që punoni për të fituar paratë e nevojshme për të blerë një makinë dhe ta quani këtë si një nga përfitimet e makinës. Vendet e krijuara të punës nga një projekt qeveritar përfaqësojnë një kosto të projektit: koston oportune. Njerëzit e punësuar në aktivitete qeveritare mund të prodhojnë vlerë duke bërë diçka tjetër. Pyetja e duhur nuk është nëse projektet e qeverisë krijojnë vende pune, por nëse punëtorët në këto punë krijojnë më shumë pasuri, sesa do të kishin krijuar në punë të tjera. Kjo është një pyetje që mbështetësit e programeve qeveritare nuk dëshirojnë t'jua bëjnë. Nëse do të ishte kështu, do të kishim shumë më pak punë me produktivitet të ulët në sektorin publik dhe më shumë punë me produktivitet më të madh në sektorin privat.

Pyetje përmbyllëse: Nëse duam të arrijmë një standard të lartë jetese, çfarë është më e rëndësishme, krijimi i vendeve të punës apo krijimi i pasurisë? Cili është ndryshimi? ■

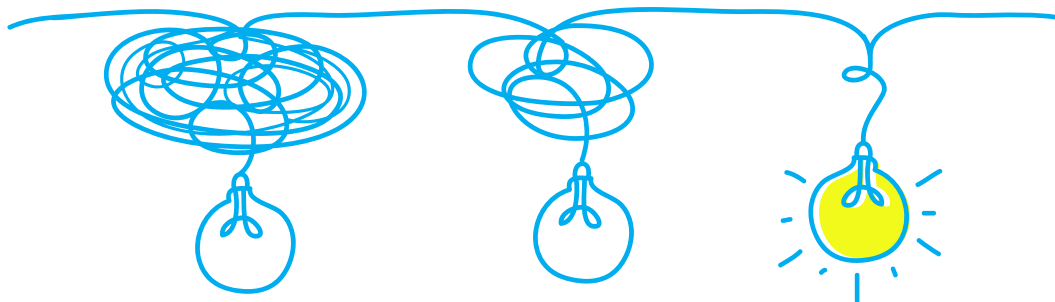

Duke qenë se njerëzit priren të mendojnë për punën më shumë si qëllim sesa si mjet, ata mashtrohen lehtë dhe shpeshherë mbështesin programe qeveritare që supozohet të kenë si qëllim krijimin e vendeve të punës.

Симон Саревски, Уредник и истражувач во Австрискиот економски центар и водител на „Cook & Liberty“
Simon Sarevski, Redaktor dhe studiues në Qendrën Ekonomike Austriake dhe nikoqir i "Cook & Liberty"

ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО: ВЧЕРА, ДЕНЕС, УТРЕ¹

SIPËRMARRËSIA: DJE, SOT, NESËR¹

Замислете да купите стара кука, несвесни дека е преплавена со стаорци. Одлучени да го решите овој проблем, се упатувате во локална продавница специјализирана за стапици за глумци и веднаш купувате некои. По една недела заробување на неколку глодари, сфаќате дека вашите моментални стапици се недоволни. Враќајќи се во продавницата, продавачот ви нуди две опции: 1) поголеми, супериорни и поефикасни стапици или 2) алтернатива за хемиско истребување.

Избирање на најдоброто решение зависи од секоја уникатна ситуација, нагласувајќи ја важноста на приспособените пристапи. Во гореспоменатото сценарио, претприемачките потфати се манифестираат на два начина: прво, со рафинирање и подобрување на постоечките решенија како што се стапиците за глумци, и второ, со идентификување на нови пристапи кон проблемот, како што е хемиското истребување. Сепак, постои уште еден аспект на претприемништвото што вклучува замислување производи или услуги кои потрошувачите сè уште не сфаќаат дека им се потребни, каде како главен пример ни служи паметниот телефон. Во едноставни изрази, претприемачот се обидува да ги реши проблемите на луѓето и да ги задоволи нивните потреби, и во тој процес го подобрува животот на потрошувачот, без разлика дали тие го знаат тоа или не.

Imagjinoni të blini një shtëpi të vjetër, pa e ditur se ajo është e mbushur me minj. Të vendosur për të zgjidhur këtë problem, ju shkoni në një shitore lokale e specializuar në shitje të kurtheve të miut dhe merrni menjëherë disa. Pas një jave të zënies së disa brejtësve, e kuptoni se kurthet tuaja aktuale janë të pamjaftueshme. Duke u kthyer tek shitorja, shitësi ju ofron dy mundësi: 1) kurthe më të mëdha, më të larta dhe më efikase, ose 2) alternativë të asgjësimit kimik.

Zgjedhja e zgjidhjes më të mirë varet nga secila situatë unike, duke theksuar rëndësinë e përshtatjes së qasjeve. Në skenarin e sipërpërmendur, përpjekjet sipërmarrëse manifestohen në dy mënyra: së pari, duke rafinuar dhe përmirësuar zgjidhjet ekzistuese si kurthet e minjëve, dhe së dyti, duke identifikuar qasje të reja ndaj problemit, siç është shfarosja kimike. Megjithatë, ekziston një aspekt tjetër i sipërmarrjes që përfshin vizionimin e produkteve ose shërbimeve që konsumatorët ende nuk e kuptojnë se kanë nevojë, me smartfonin që shërben si shembull kryesor. Me fjalë të thjeshta, sipërmarrësi përpiket të zgjidhë problemet e njerëzve dhe të kënaqë nevojat e tyre, dhe në këtë proces të përmirësimit jetën e konsumatorit, pavarësisht nëse ato e dinë apo jo.

¹ Превземено од <https://austriancenter.com/>

¹ Marrun nga <https://austriancenter.com/>

Но, пред да навлеземе во претприемништвото од минатото, вреди да се напомене дека иако современите поединци можеби поседуваат поголемо знаење во споредба со нашите предци, тоа не мора да значи супериорна интелигенција. Со други зборови, ако требаше да транспортираме едно новороденче од антички Рим во сегашноста, додека да наполнат училишна возраст, нивното знаење би го надминало знаењето на 50-годишен Римјанин без пристап до патување низ времето. Со тоа, инхерентниот потенцијал за претприемништво остана релативно константен низ историјата, при што единствената разлика лежи во тоа дали на поединците им е дадена можност да го искористат својот претприемачки дух. Единственото предупредување овде - податоците покажуваат дека колку што стануваат побогати и понапредни општества, потребата за претприемништво над стабилни високоплатени работни места е намалена.

ЛЕГЕНДАТА ЗА НЕКРШИЛВОТО СТАКЛО

Легендата вели дека за време на Римската империја, еден пронаоѓач создал нераскинливо стакло. Исполнет со воодушевување, тој беше поканет да му го претстави својот изум на императорот, само за да наиде на фатално распрашување: кој друг бил свесен за ова знаење? По потврдувањето дека само присутните во собата биле свесни, неговиот живот ненадејно згасна. Слично на современите стравови околу вештачката интелигенција (ВИ) и чувствата на Лудитите, императорот верувал дека штом ќе се воведат некршливото стакло, сите стаклари ќе ги загубат своите средства за живот, што ќе доведе до социјални немири.

Ова ја инкапсулира историјата на претприемништвото се до индустриската револуција. Претприемништвото се прави само ако е одобрено од вистинските луѓе на власт. Меѓутоа, како што правата на сопственост почнаа да се признават, сè се смени. Луѓето постепено почнаа да иновираат и да акумулираат богатство преку подобрување на животот на другите. Ова „денес“ опстојува нешто повеќе од два века. Кога размислуваме за нејзината суштина, сфаќаме дека не се промени нешто суштински во текот на овој период. Развивме супериорни стапици за глумци,

Por, përpara se të thellohem në sipërmarrësinë e së kaluarës, vlen të përmendet se përderisa individët e ditëve moderne mund të kenë njohuri më të mëdha në krahasim me paraardhësit tanë, kjo nuk nënkupton domosdoshmërisht inteligjencë superiore. Me fjalë të tjera, nëse do të transportonim një të porsalindur nga Roma e lashtë në ditët e sotme, në kohën kur ai do arrinte moshën shkollore, njohuritë e tij do të kalonin atë të një romaku 50-vjeçar pa akses në udhëtimin në kohë. Duke pasur parasysh këtë, potenciali i natyrshëm i sipërmarrjes ka mbetur relativisht konstant gjatë historisë, me dalimin e vetëm që qëndron nëse individëve u është dhënë mundësia për të ushtruar shpirtin e tyre sipërmarrës. I vetmi paralajmërim këtu - të dhënat tregojnë se sa më të pasura dhe më të avancuara bëhen shoqëritë, nevojja për sipërmarrësi kundrejt vendeve të qëndrueshme të punës me pagesë të lartë ulet.

LEGJENDA E XHAMIT TË PATHYSHME

Legjenda thotë se gjatë kohës së Perandorisë Romake, një shpikës krijoi xhamin e pathyeshëm. I mbushur me ngazëllim, ai u ftua t'i paraqiste shpikjen e tij perandorit, por u përball me një pyetje fatale: kush tjetër kishte dijeni për këtë njohuri? Me konfirmimin se vetëm të pranishmit në dhomë ishin në dijeni, jeta e tij mori fund papritur. Ngjashëm me frikën bashkëkohore që rrethon IA-në dhe ndjenjat e Luditëve, perandorit që besonte se sapo të paraqitje xhami i pathyeshëm, të gjithë prodhuesit e qelqit do të humbnin burimin e jetesës, duke çuar kështu në trazira sociale.

Kjo përmbledh historinë e sipërmarrësisë deri para revolucionit industrial. Sipërmarrësia realizohet vetëm nëse miratohet nga njerëzit e duhur në pushtet. Megjithatë, me njohjen e të drejtave pronësore, gjithçka ndryshoi. Njerëzit gradualisht filluan të inovojnë dhe të grumbullojnë pasuri duke përmirësuar jetën e të tjerëve. Kjo „sot“ ka ngulmuar për gati se dy shekuj. Kur peshojmë thelbin e saj, kuptojmë se nuk ka ndryshuar thellësisht gjatë kësaj kohe. Ne kemi zhvilluar kurthe superiore për minjtë, kemi përqaftuar zgjidhje kimike dhe kemi kon-

Избирање на најдоброто решение зависи од секоја уникатна ситуација, нагласувајќи ја важноста на приспособените пристапи.

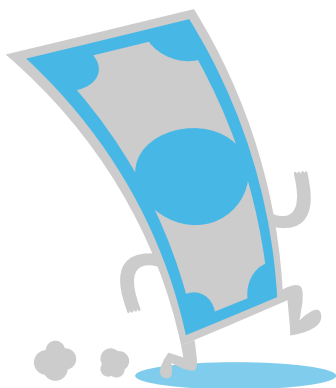
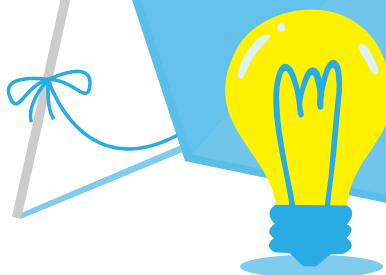

Zgjedhja e zgjidhjes më të mirë varet nga secila situatë unike, duke theksuar rëndësinë e përshtatjes së qasjeve.

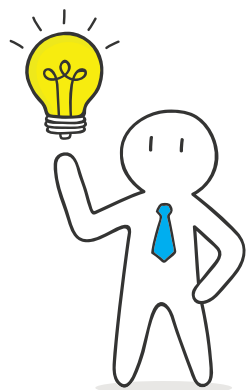
Претприемништвото се прави само ако е одобрено од вистинските луѓе на власт. Меѓутоа, како што правата на сопственост почнаа да се признават, сè се смени. Луѓето постепено почнаа да иновираат и да акумулираат богатство преку подобрување на животот на другите.

Sipërmarrësia realizohet vetëm nëse miratohet nga njerëzit e duhur në pushtet. Megjithatë, me njohjen e të drejtave pronësore, gjithçka ndryshoi. Njerëzit gradualisht filluan të inovojnë dhe të grumbullojnë pasuri duke përmirësuar jetën e të tjerëve.

прифативме хемиски решенија и смисливме паметни телефони и други алатки кои никогаш не ни замислувавме дека ни се потребни, но „не се промени многу“.

Втората, подеднакво важна компонента кога станува збор за претприемништвото, покрај иновативниот дел, е и изнесувањето во пазарот. Нема никаква цел ако го создадете нераскинливо стакло или паметен телефон што никој не може да пристапи до нив. Uber и Airbnb не ги измислија таксито или хотелите. Тие дури и не ги направија „подобри“. Она што успеаја да го направат е да ги поврзат оние што потенцијално сакаат да ги понудат услугите со оние кои веќе се подготвени да платат за нив. И како и секогаш, претприемачкиот процес ја намали цената привлекувајќи повеќе луѓе да изнајмуваат/возат и повеќе луѓе кои патуваат и плаќаат за тие услуги. Но, што е со иднината?

ceptuar telefona inteligjentë dhe pajisje të tjera që nuk e imagjinonim kurrë se na duheshin, por „jo shumë gjëra kanë ndryshuar“.

Komponenti i dytë, po aq i rëndësishëm kur bëhet fjalë për sipërmarrësinë, përveç pjesës inovative, është sjellja apo afrimi tek tregu. Nuk i shërben askujt apo asnjë qëllimi nëse krijoni xhamin e pathyeshëm ose telefonin inteligjent ku askush nuk mund ta posedoj. Uber dhe Airbnb nuk shpikën taksinë apo hotelet. Ata as nuk i bënë „мë të mirë“. Ajo që ata arritën të bënin ishte të lidhnin ata janë të gatshëm për të ofruar shërbimet me ata që tashmë ishin të gatshëm të paguanin për то. Dhe si gjithmonë, procesi i sipërmarrësisë uli çmimin duke joshur më shumë njerëz për të dhënë me qira/тë возитин dhe më shumë njerëz që udhëtonin dhe paguanin për ato shërbime. Por, çka me të ardhmen?

ИДНИНАТА

Имајќи го предвид „денешноста“ што ментално ја населуваме - конкретно во контекст на западните развиени нации - технологијата носи „проблеми“ по патот. На пример, новороденчињата и многу малите деца комуницираше повеќе со вештачка интелигенција и софтвер отколку со луѓе за време на целосно затворање за КОВИД. Без да знаат, Алекса стана нивна најблиска доверлива личност. Мора да се признае, овој поим звучи чудно, а и јас го делам вашето стравување. Луѓето поминуваат повеќе време во интеракција со нивните телефони наместо лично со луѓе - и ние се нарекуваме себеси „социјално животно“. Што е со потенцијалниот вишок на звук во градовите или судирот во воздух поради доставувачките дронови кои се многу блиску до напуштање на научно-фантастичниот свет?

Меѓутоа, мојата поента лежи на друго место. Ние сме генерацијата - „поврзаната“ генерација на интернет, паметни телефони и социјалните медиуми - позиционирана среде преодната фаза помеѓу „де-

Е АРДНМЈА

Duke marrë parasysh të „sotmen“ ku jetojmë aktualisht - veçanërisht në kontekstin e vendeve të zhvilluara perëndimore - teknologjia sjell „probleme“ gjatë këtij rrugëtimi. Për shembull, të sapolindurit dhe fëmijët e vegjël kanë ndërvepruar më shumë me IA-në dhe softuer sesa me njerëzit gjatë COVID-it. Pa e ditur ata, Alexa është bërë e besuara e tyre më e afërt. Pa dyshim, ky nocion tingëllon i çuditshëm, dhe unë ndaj shqetësimin tuaj. Njerëzit kalojnë më shumë kohë duke ndërvepruar në telefonat e tyre sesa personalisht me njerëz - dhe ne e quajmë veten “kafshë sociale”. Po çka në lidhje me tepicën e mundshme të tingullit në qytete ose përplasjen në ajër për shkak të dronëve shpërndarës që janë shumë afër largimit nga bota fantastiko-shken-core?

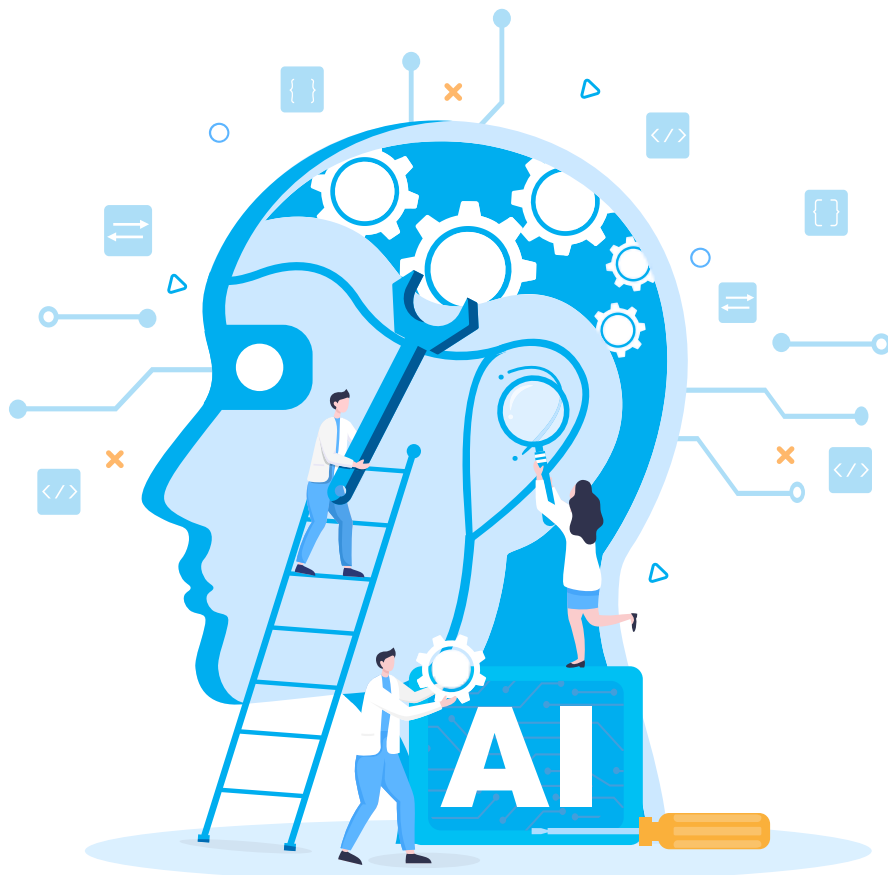
Sidoqoftë, pika ime qëndron diku tjetër. Ne jemi gjenerata - gjenerata “e lidhur” e internetit, telefonave inteligjentë dhe mediae sociale - i pozicionuar në mes të fazës kalimtare, pra mes të “sotmes” dhe

Луѓето поминуваат повеќе време во интеракција со нивните телефони наместо лично со луѓе - и ние се нарекуваме себеси „социјално животно“.

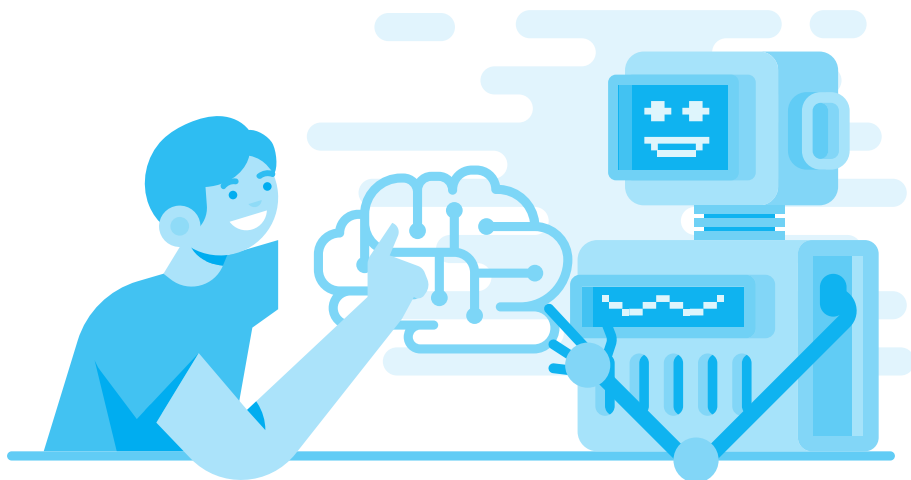

Njerëzit kalojnë më shumë kohë duke ndërvepruar në telefonat e tyre sesa personalisht me njerëz - dhe ne e quajmë veten “kafshë sociale”.

Всушност, иднината е страшна. Слично на стравовите што ги имаа Лудитите, загриженоста за вештачката интелигенција (ВИ) што ги прави работните места застарени е голема.

нешноста“ и „утрешноста“, барем во однос на технологијата и севкупниот напредок. Во овој момент, можеме само да се обидеме да го предвидиме потенцијалот што утрешноста го има. Но, како и секогаш, не го знаеме тоа. И иако дојдовме до оваа точка само затоа што досега најдовме решенија, тоа не мора да биде случај повторно.

ЗАКЛУЧОК

Основната цел на овој текстот не е вие да читате предавање по историја или да се разјасни претприемништвото исклучиво од моја перспектива. Уште помалку, да се слушне предвидување за иднината на претприемништвото и во што да се инвестира. Приказната за стакларот наспроти претприемачите на индустриската револуција и „денешноста“ служи како репрезентативни екстрими, истакнувајќи ги изборите со кои се соочуваме додека го кроиме нашиот пат кон иднината.

Нë факт, е ардхмја ãштë пак е фрикшме. Ngjashëm me фрикën që ushqehen nga Luditët, shqetësimet lidhur me IA-në që mbyll shumë vende punë janë të mëdha.

Всушност, иднината е страшна. Слично на стравовите што ги имаа Лудитите, загриженоста за вештачката интелигенција (ВИ) што ги прави работните места застарени е голема. Следствено, концептот на универзален основен приход добива на сила, иако ќе се воздржам од залагање за или против него во овој дискурс. Ова не остава со една критична одлука: дали се обидуваме, со отворени умови, како порано да ги решиме нашите проблеми или поставуваме само блокади пред нас изградени на ништо друго освен страв и „сочувство“. Што и да избереме, мораме да запомине, ако не се обидеме, никогаш не можеме да напредуваме над оваа точка. ■

тë „nesërmes“, të paktën për sa i përket teknologjisë dhe progresit të përgjithshëm. Në këtë pikë, ne mund të përpiqemi vetëm të parashikojmë potencialin që e nesërmja posedon. Por si gjithmonë, ne nuk e dimë atë. Dhe megjithëse kemi arritur në këtë pikë vetëm sepse kemi gjetur zgjidhje deri më tani, nuk ka pse të ndodhë përsëri.

PËRMBLEDHJE

Qëllimi themelor i tekstit nuk ishte që ju të lexoni një leksion historie ose të sqaroj sipërmarrësinë vetëm nga këndvështrimi im. Aq më pak, të dëgjosh parashikim mbi të ardhmen e sipërmarrësisë dhe në çfarë të investosh. Përralla e qelqbërësit kundrejt sipërmarrësve të revolucionit industrial dhe “të sotmes” shërben si ekstreme përfaqësuese, duke theksuar zgjedhjet me të cilat përballemi ndërsa hapim rrugëtimin tonë për në të ardhmen.

Në fakt, e ardhmja është pak e frikshme. Ngjashëm me frikën që ushqehen nga Luditët, shqetësimet lidhur me IA-në që mbyll shumë vende punë janë të mëdha. Rrjedhimisht, koncepti i të ardhurave bazë universale fiton vëmendje, ndonëse unë do të përmbahem nga mbrojtja ose pro ose kundër tij në këtë diskurs. Kjo na lë me një vendim kritik: a përpiqemi, me mendje të hapur, si më parë të zgjidhim problemet tona apo vendosim vetëm pengesa përpara nesh të ndërtuara mbi frikën dhe “dhembshurinë”. Çfarëdo që të zgjedhim, duhet të kujtojmë, nëse nuk përpiqemi, nuk mund të përparojmë kurrë këtë pikë. ■

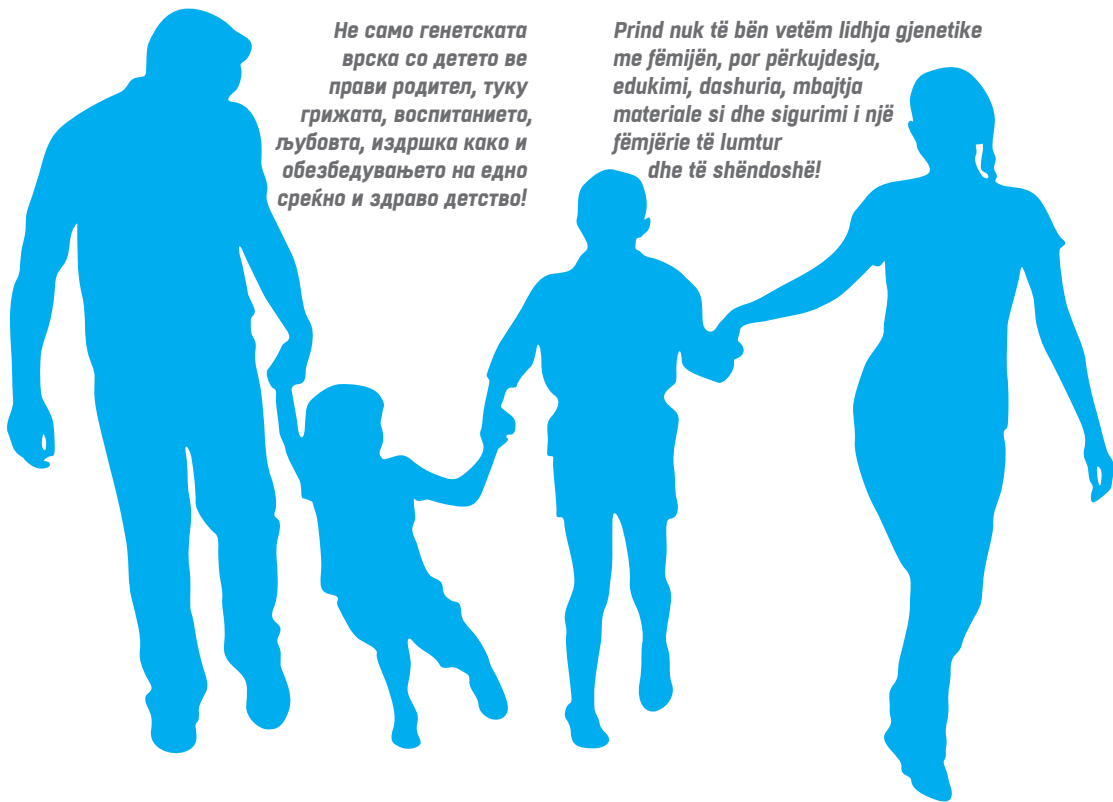
Доц. д-р Арта Селмани-Бакиу, Професор по семејно право - Правен факултет – УЈЕ
Doc. dr Arta Selmani-Bakiu, Profesoreshë e së drejtës familjare- Fakulteti juridik-UEJL

Дали правото да се стане родител ја надминува репродуктивната слобода?

Е drejta për tu bërë prind a shkon përtej lirisë riprodutive?

Не само генетската врска со детето ве прави родител, туку грижата, воспитанието, љубовта, издршка како и обезбедувањето на едно среќно и здраво детство!

Prind nuk të bën vetëm lidhja gjenetike me fëmijën, por përkujdesja, edukimi, dashuria, mbajtja materiale si dhe siguri i një fëmijërie të lumtur dhe të shëndoshë!

Репродуктивното право и правото на создавање семејство е основно човеково право кое е неприкосновено и гарантирано со најважните меѓународни документи (Универзална декларација за човекови права, Европска конвенција за човекови права итн.) како и со Уставот на секоја држава. Ова право му е загарантирано на секој човек кој е слободен да одлучува за остварување на својата репродуктивна функција. Репродуктивната слобода

Е drejta e riprodutimit dhe e drejta për të krijuar familje është një e drejtë themelore e njeriut e cila është e pacënueshme dhe e garantuar me dokumentet më të rëndësishme ndërkombëtare (Deklaratën Universale për të Drejtat e Njeriut, Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut, etj), si dhe me Kushtetutën e çdo shteti. Kjo e drejtë i garantohet çdo personi, i cili është i lirë të vendosë për realizimin e funksionit të tij riprodutues. Liria e repro-

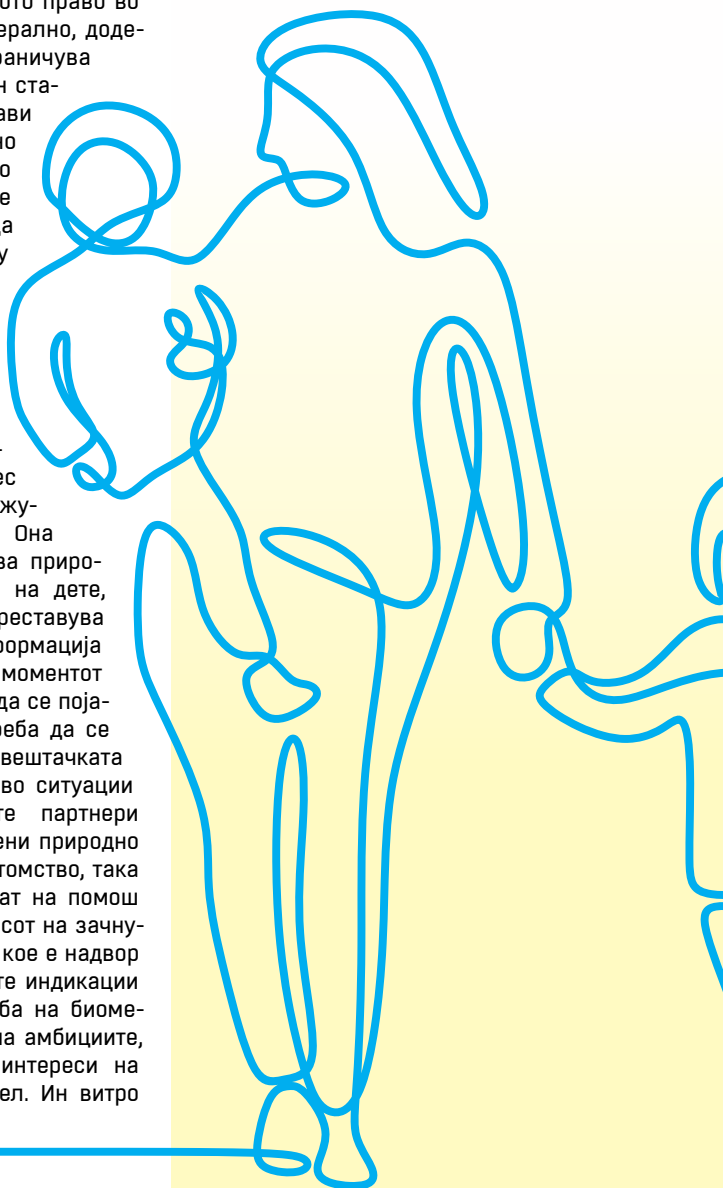

Репродуктивното право во некои држави е многу либерално, додека во некои држави се ограничува врз основа на пол и брачен статус; во голем број на држави мајчинството е супериорно во однос на татковството, со самиот факт што на самите мажи не им е дозволено да засноваат семејства преку овие методи.

како дел на планирањето на семејството се изразува преку два аспекта. Првиот аспект - позитивното репродуктивно право го опфаќа правото на лицето да заснова семејство по природен пат или преку новите биомедицински технологии; правото слободно и одговорно да одлучува за динамиката на раѓање на деца; донесување одлука да го донира генетскиот материјал или пак да се дозволи негова употреба за научни експерименти. Другиот аспект на репродуктивната слобода се изразува преку правото на лицето да ја контролира репродукцијата – негативното репродуктивно право. Репродуктивното право во некои држави е многу либерално, додека во некои држави се ограничува врз основа на пол и брачен статус; во голем број на држави мајчинството е супериорно во однос на татковството, со самиот факт што на самите мажи не им е дозволено да засноваат семејства преку овие методи. Исто така, ова право може да се изрази и *mortis causa* (постхумна репродукција).

Репродукцијата се наоѓа во самата суштина на животниот циклус, како процес на обновување и продолжување на човечкиот род. Она што некогаш се сметаше за природен процес на зачнување на дете, во денешното време таа преставува свесна и планирана трансформација на животот на човекот во моментот кога тој е подготвен и сака да се појави во улога на родител. Треба да се земе предвид фактот дека вештачката репродукција се изразува во ситуации кога брачните/вонбрачните партнери или самите жени се спречени природно да го прокреират своето потомство, така што овие методи им доаѓаат на помош преку асистенција во процесот на зачнување. Секое друго дејствие кое е надвор од рамките на медицинските индикации се третира како злоупотреба на биомедицината за остварување на амбициите, страсните и опсесивните интереси на човекот за да стане родител. Ин витро

дуктimit si pjesë e planifikimin familjar, shprehet përmes dy aspekteve. Aspekti i parë - e drejta pozitive për riprodutim përfshin të drejtën e një personi për të krijuar familje në mënyrë natyrore ose përmes teknologjive të reja biomedikësore; e drejta për të vendosur lirshëm dhe me përgjegjësi dinamikën e lindjes së fëmijëve; marrja e vendimit për të dhuruar materialin gjenetik ose për të lejuar përdorimin e tij për eksperimente shkencore. Aspekti tjetër i lirisë riprodutive shprehet përmes të drejtës së njeriut për të kontrolluar riproduk-

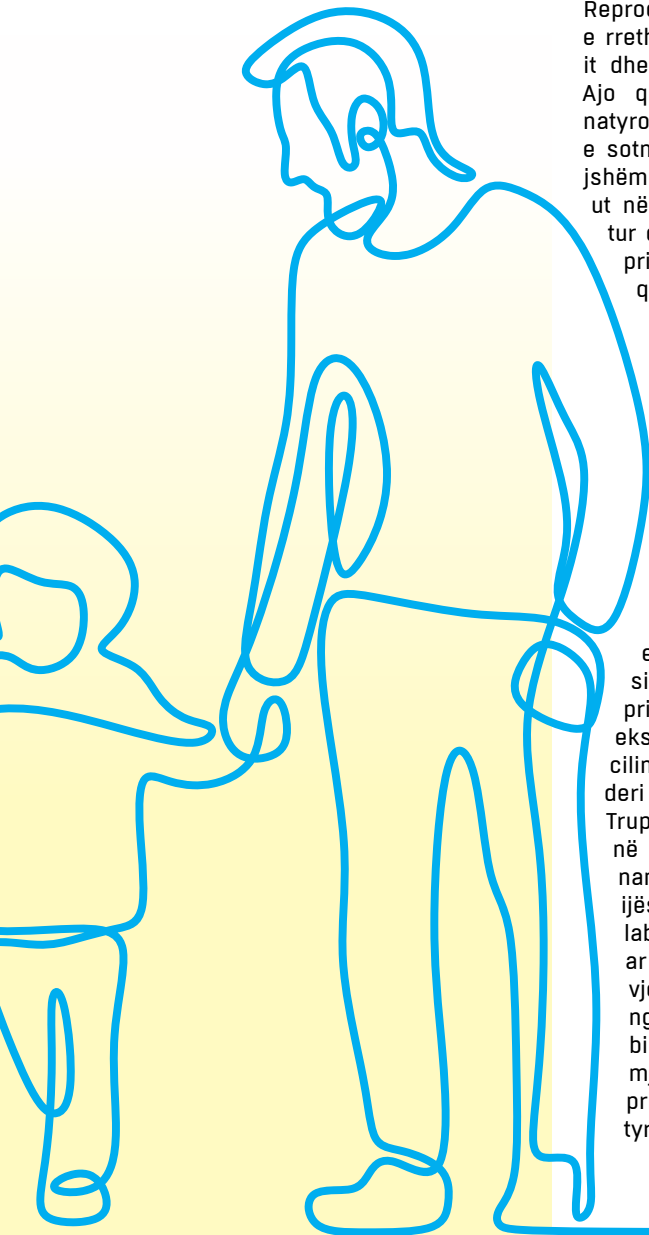
оплодувањето ја надмина ексклузивноста на женското тело во кое се одвиваше зачнувањето на детето до воведувањето на овие методи. Телото на жената, а особено нејзината матка, во денешно време нема доминантна улога во процесот на зачнување на детето. Ин витро технологијата во лабораториски услови не само што ја надмина ексклузивноста, туку дури и го застари конвенционалниот начин на зачнување деца. Овие биомедицински процедури дури станаа единствената опција и надеж за некои родители да создадат свое генетско потомство.

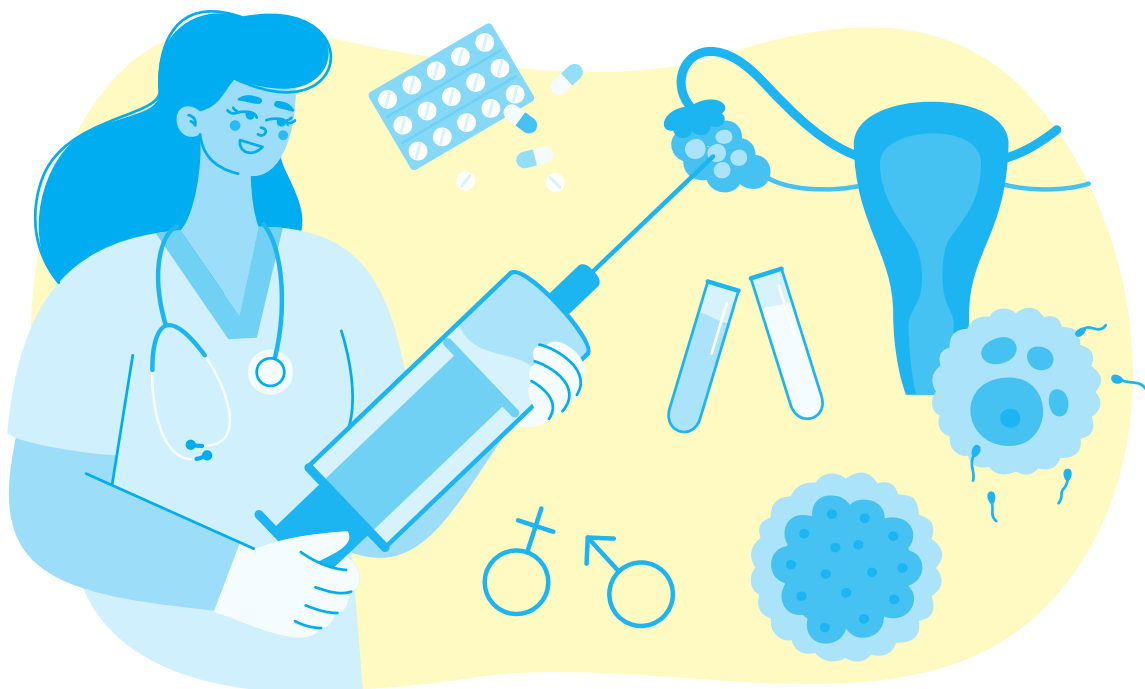
timin – e drejta për të mos pasur fëmijë. E drejta për reproduktim në disa shtete është shumë liberale, ndërkaq në disa shtete është e kufizuar mbi baza gjinore dhe statusi martesor; madje në një numër të konsiderueshëm të shteteve amësisë i jepet supremacion ndaj atësisë, me vetë faktin që burrave të vetëm nuk ju lejohet që të themelojnë familje përmes këtyre metodave. Gjithashtu, kjo e drejtë mund të shprehet edhe me efekt mortis causa (reproduktimit post'human).

Reproduktimi gjendet në vetë esencën e rrethit jetësor, si një proces i rinovimit dhe vazhdimsisë së racës njerëzore. Ajo që dikur konsideroheshte proces natyror i ngjizjes së fëmijës, në kohën e sotme është një transformim i vetëdijshëm dhe i planifikuar i jetës së njeriut në momentin kur ai është i përgatitur dhe dëshiron të gjenden në rolin e prindit. Duhet pasur parasyshë faktin që, reproduktimi artificial duhet të vijë në shprehje gjithnjë në situata kur bashkëshortët martesorë/jashtëmartesorë ose gratë beqare janë të penguar që në mënyrë natyrore të zgjerojnë familjen e tyre, këto metoda ju vijnë në ndihmesë përmes asistentimit në procesin e ngjizjes. Çdo veprim tjetër që është jashtë kornizave të indikacioneve mjekësore, trajtohet si keqpërdorim dhe abuzim i biomjekësisë për realizimin e ambicjeve dhe interesave pasionante të një personi për tu bërë prind. In vitro fekondimi ka tejkaluar ekskluzivitetin e trupit të gruas në të cilin është realizuar ngjizja e fëmijës deri në paraqitjen e këtyre metodave. Trupi i gruas, e në veçanti mitra e saj, në kohën e sotme nuk ka rol dominant në procesin e ngjizjes së fëmijës. Teknologjia in vitro në kushte laboratorike jo vetëm që ka tejkaluar ekskluzivitetin, madje ka bërë të vjetëruar mënyrën konvencionale të ngjizjes së fëmijëve. Këto procedura biomjekësore madje janë bërë e vetmja mundësi dhe shpresë për disa prindër për të krijuar pasardhës të tyre gjenetik.

”

E drejta për reproduktim në disa shtete është shumë liberale, ndërkaq në disa shtete është e kufizuar mbi baza gjinore dhe statusi martesor; madje në një numër të konsiderueshëm të shteteve amësisë i jepet supremacion ndaj atësisë, me vetë faktin që burrave të vetëm nuk ju lejohet që të themelojnë familje përmes këtyre metodave.

**”
Правото за
засновање
на семејство
преку сурогат
мајчинство,
го имаат само
брачните парт-
нери, со тоа
што оваа право
не е дозволено
за вонбрачните
партнери, ниту
за самите жени
и самите мажи.**

Ако се осврнеме во националната рамка, во РСМ од 2008 година е во сила посебен закон кој детално го регулира вештачкиот начин на засновање на семејство – Законот за биомедицинско потпомогнато оплодување (ЗБПО). Додека сурогат мајчинството беше строго забрането со Законот од 2008 година, во 2014 година, без никаква јавна дебата, беа донесени измени и дополнувања на Законот за БПО со тоа што и сурогатство веќе е дозволено како алтернативен начин на засновање семејство. Како корисници на постапката на БПО се појавуваат полнолетни мажи и жени со потполна деловна способност, кои се во брак или во вонбрачна заедница и кои според возраста и општата здравствена состојба се способни за родителска грижа. Оваа право го имаат и полнолетни жените кои имаат деловна способност, кои не се во брак или не живеат во вонбрачна заедница, и кои според возраста и општата здравствена состојба се способни да ја извршуваат функцијата на родител (монородителско семејство по сопствен избор). Правото за засновање на семејство преку сурогат мајчинство, го имаат само брачните партнери, со тоа што оваа право не е дозволено за вонбрачните партнери, ниту за самите жени и самите мажи. Така што, анализирајќи ги некои закони

Shikuar nga korniza nazionale, në RMV që nga viti 2008, është në fuqi ligji i veçantë i cili në detaje rregullon mënyrën artificiale të themelimit të familjes- Ligji për Fekondim të Asistuar Biomjekësor (FAB). Përderisa me Ligjin e vitit 2008 amësia surrogate ishte rreptësisht e ndaluar, në vitin 2014 pëndonjë debat publik, u sollën plotësime dhe ndryshime të Ligjit për FAB me atë që edhe kjo alternativë e themelimit të familjes tanimë është e lejuar. Të drejtën e shfrytëzimit të procedurës së FAB-së, e kanë meshkujt dhe gratë e moshës madhore dhe me aftësi të plotë veprimi, të cilët janë të martuar ose jetojnë në bashkësi jashtëmartesore, dhe të cilët sipas moshës dhe gjendjes së përgjithshme shëndetësore, janë të aftë për përkujdesje prindërore. Këtë të drejtë e kanë edhe gratë e moshës madhore dhe me aftësi të plotë veprimi, që nuk janë të martuara ose nuk jetojnë në bashkësi jashtëmartesore, të cilat sipas moshës dhe gjendjes së përgjithshme shëndetësore, janë të afta për realizimin e funksionit të prindit (familje mono-prindërore sipas zgjedhjes). Të drejtën e themelimit të familjes përmes amësisë surrogate e kanë vetëm bashkëshortët martesorë, kjo e drejtë nuk është e lejuar për bashkëshortët jashtëmartesorë,

од оваа област, може да истакнеме дека нашиот закон е еден од современите и најлибералните закони кој ги регулира и предвидува речиси сите биомедицински потпомогнати методи на оплодување како начини на засновање на семејство (вештачка инсимијација, ин витро оплодување, сурогат мајчинство, семејства настанати од сами жени со донација на сперма, постхумна репродукција). Покрај овие методи, современата натална политика вклучува и некои процеси преку кои се заснова родителството, како што се: кородителски аранжмани (две лица имаат намера да станат родители, се согласуваат да родат дете преку ин витро процес, така што ќе се грижат заедно без да живеат во брачна заедница); зачнувањето на дете од три лица „three parent baby technique“ (дониран дел од ДНК од здрава жена на друга жена која сака да има деца, но постои потенцијален ризик од наследување на генетски аномалии). Како резултат на овие нови методи за создавање семејство и засновање на родителски однос, не можеме да кажеме дека имаме уникатен модел или дефиниција за семејството, сето тоа што семејствата можат да ни се појавуваат како нуклеарни и биолошки семејства, монородителски семејства, постхумно семејство, вештачко семејство, правно семејство, семејства на истополни партнери итн. Во сите овие форми на семејства, покрај правните родители на детето, во засновање на родителството можат да се вклучат и трети лица, како што се донаторите на полови клетки или ембриони или жената која се појавува како гестациски носител. Значи, може да ни се појавуваат ситуации кога детето родено преку овие методи да нема никаква генетска врска со правните родители, како и со жената која го носила во текот на бременоста, родила и го предала на правните родители, или пак во процесот на неговото зачнување да учествуваат три жени (правна, гестациска и генетска мајка).

gruan e vetme dhe burrin e vetëm. Pra, duke analizuar disa ligje të kësaj sfere, mund të themi që është ky një ligj bashkëkohor dhe shumë liberal që mundëson gati të gjitha metodat e fekondimit të asistuar biomjekësor (inseminimin artificial, fekondimin in vitro, amësinë surrogate, themelimin e familjes nga një grua e vetme përmes materialit gjenetik të dhuruar, reproduktimin post'human). Përveç këtyre metodave, politika bashkëkohore e natalitetit i përfshin edhe disa procese përmes të cilave themelohet prindëria, siç janë: aranzhmanet koprindërore (dy persona kanë për qëllim të bëhen prindër, pajtohen që përmes procesit in vitro të lindin fëmijë për të cilin do të kujdesen bashkërisht duke mos qenë në bashkësi martesore); ngjizja e fëmijës nga tre persona "three parent baby technique" (pjesë e donuar e ADN-së nga një grua e shëndoshë gruas tjetër e cila dëshiron të ketë fëmijë, mirëpo ekziston rreziku potencial për anomalitë gjenetike të trashëguara). Si pasojë e këtyre metodave të reja të krijimit të familjes dhe themelimit të marrëdhënies prindërore, nuk mund të themi që kemi një definicion unik dhe të vetëm për familjen, kjo për arsye që familjet tani më mund të definohen si familje bërthamore dhe biologjike, familje mono-prindërore, familje post'humane, familje artificiale, familje juridike, familje homoseksuale, etj. Në këto forma familjare përveç prindërve juridik të fëmijës në krijimin përfshihen edhe persona të tretë siç janë dhuruesit e materialit gjenetik ose gruaja që do të mbajë shtatzëninë për tjetrin. Kështu që, mund të na paraqiten situata që fëmija i lindur përmes këtyre metodave të mos ketë asnjë lidhje gjenetike me prindërit juridik si dhe me gruan e cila e ka mbajtur, lindur dhe dorëzuar, ose po në procesin e ngjizjes së tij të marrin pjesë tre gra (gruaja porositëse, gruaja mbajtëse dhe gruaja gjenetike).

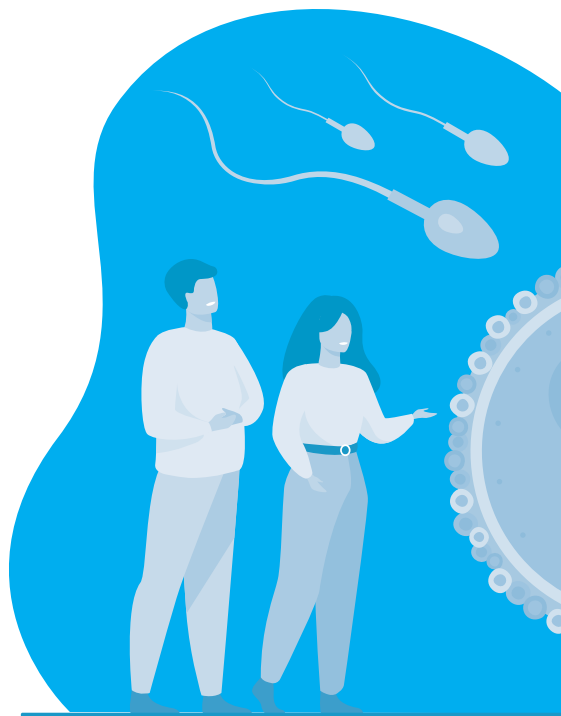
Të drejtën e themelimit të familjes përmes amësisë surrogate e kanë vetëm bashkëshortët martesorë, kjo e drejtë nuk është e lejuar për bashkëshortët jashtëmartesorë, gruan e vetme dhe burrin e vetëm.

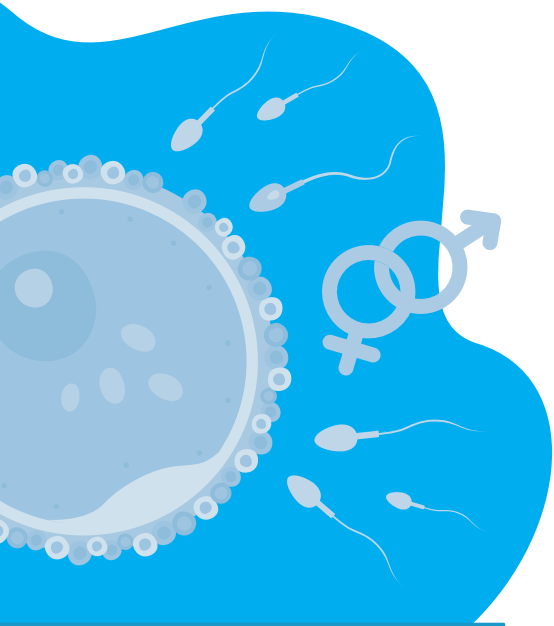
Брачните/вонбрачните партнери како и самите жени кои одлучуваат да засноваат семејство преку овие методи треба детално да ги поминат процедурите за медицинско, правно и психолошко советување.

Колку е информирано нашето општество за примената на овие методи? Многу малку, па дури и информациите кои се пренесуваат се од непрофесионалните луѓе, со што се создава заблуда во јавноста. Секогаш кога треба да ги изјасниме конкретните ситуации, треба да се започне од главните актери кои учествуваат во овој процес, како и правната улога на секој од нив. Примената на овие методи мора да ги помине потребните медицински и правни филтри предвидени со Законот за БПО. Брачните/вонбрачните партнери како и самите жени кои одлучуваат да засноваат семејство преку овие методи треба детално да ги поминат процедурите за медицинско, правно и психолошко советување. Оттука, постапката за биомедицинско потпомогнато оплодување се спроведува на начин со кој се обезбедува заштита на човековите права, достоинството и приватноста на корисниците на БПО, како и на донаторите на половите клетки и ембриони. Треба да се разјасни фактот дека во РСМ мора да постои конкретна медицинска причина за да се поднесе барање за некоја од методите на БПО, односно ако претходното лекување е неуспешно или лекувањето со други методи е безизгледно и во случај кога тешка наследна болест може да се пренесе на детето. Значи, сите овие семејства засновани на вештачки начини ги уживаат истите права како и семејствата создадени по природен пат. Стигмата дека здравствените установи кои ги спроведуваат овие процедури можат да ја злоупотребуваат довербата на пациентите преку мешање на генетски материјали, преку експериментирањето со генетските материјали без согласност на странките, да создават вештачки деца и слично, се само банални аспекти на аматерските вмешања во овие процеси. Во постапката на БПО, приоритет им се дава на корис-

Sa është e informuar shoqëria jonë lidhur me aplikimin e këtyre metodave? Fare pak, madje informata përcjellin njerëz joprofesionist, dhe në këtë formë krijohet huti në opinion. Duhet nisur nga aktorët kryesorë pjesmarrës në këtë proces si dhe rolin ligjor të çdonjërit prej tyre. Zbatimi i këtyre metodave patjetër të kalojë filtrat e nevojshme mjekësore dhe juridike që i parashikon Ligji për FAB. Bashkëshortët martesorë/jashtëmartesorë dhe gratë beqare që vendosin të themelojnë familje përmes këtyre metodave në mënyrë të detajuar këshillohen si në aspektin mjekësor, juridik dhe atë psikologjik. Andaj, realizimi i procedurës së fekondimit të asistuar biomjekësor, kryhet në mënyrën që siguron mbrojtjen e të drejtave të njeriut, dinjitetit dhe privatësisë së personave, ndaj të cilëve aplikohet procedura e FAB-së si dhe të donatorëve të materialeve gjenetike dhe të embrioneve. Duhet sqaruar faktin që në RMV, patjetër të ekzistojë arsyeya mjekësore për të parashtruar kërkesë për ndonjërin nga metodat e FAB-së, edhe atë: nëse mjekimi paraprak është i pasuksesshëm, ose mjekimi me metoda të tjera është i pashpresë dhe në rastin kur sëmundja e rëndë trashëguese mund

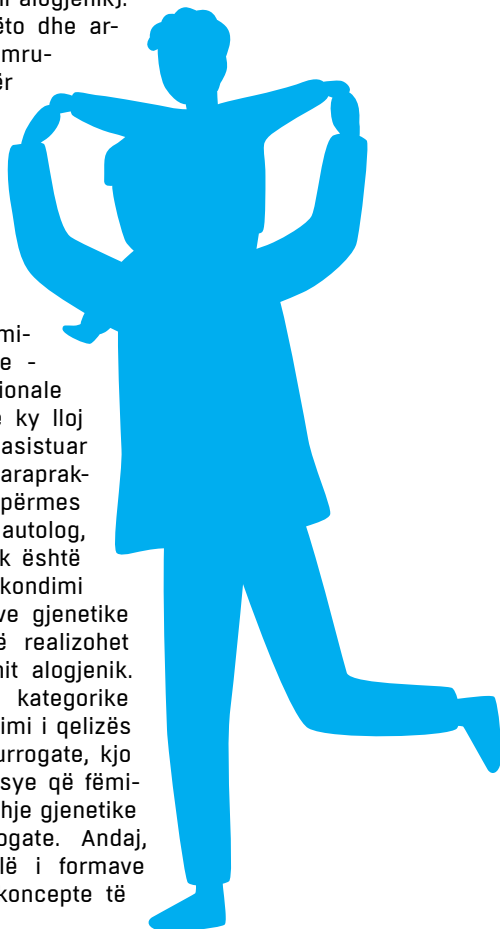
тење на сопствените генетски материјали, односно ембриони на брачни или вонбрачни партнери (автологно оплодување). Кога во процедурата на БПО не е можно да се користат сопствените генетски материјали на брачни/вонбрачни партнери, односно кога тие не се користат поради постоење на ризик на пренесување на наследна болест кај детето, може да се користат донирани сперматозоиди, јајце клетки или ембриони (алогенеичко оплодување). Исто така, од овие и други причини наведени во Законот за БПО од 2014 година, регулирано е и оплодување со внесување на ембрион добиен со сопствени или донирани полови клетки на брачна двојка во матка на жена – гестациски носител (сурогат мајчинство). Дури и овој вид на биомедицински потпомогнато оплодување претходно се спроведува преку автологно оплодување, и во ситуација кога оплодувањето не е успешно преку сопствените полови клетки, тогаш се врши преку алогенеичко оплодување. Значи, оплодувањето на ембрионот од јајце клетката на сурогат-жената е категорично забрането, од единствена причина детето да нема генетска врска со гестацискиот носител. Затоа, овој плуралитет на семејните форми има голема улога при

тë bartet tek pasardhësi. Pra, të gjitha këto familje të themeluara në rrugë artificiale gëzojnë të drejtat e njëjta sikurse familjet e krijuara në rrugë natyrore. Stigma se, spitalet që realizojnë këto procedura, mund të bëjnë keqpërdorime të natyrës së përzijerjes së materialeve gjenetike, екperimente pa lejen e palëve, krijim të fëmijëve artificial, etj, janë vetëm aspekte banale të ndërhyrjeve amatere në këto procese. Në procedurën e FAB-së, përparësi i jepet shfrytëzimit të materialit gjenetik vetanak, përkatësisht embrioneve të bashkëshortëve martesorë ose jashtëmartesorë (fekondimi autolog). Kur në procedurën e FAB-së nuk është i mundur shfrytëzimi i materialit gjenetik vetanak të bashkëshortëve martesorë/jashtëmartesorë, respektivisht kur ato nuk përdoren për shkak të rrezikut të bartjes së ndonjë sëmundjeje të rëndë trashëguese tek fëmija, mund të shfrytëzohen spermatozoide, qeliza vezë ose embrione të donuar nga persona të tretë (fekondimi alogjenik).

Gjithashtu për këto dhe arsyet tjera të numruara në Ligjin për FAB të vitit 2014 rregullohet edhe fekondimi me material riproduktiv vetanake të bashkëshortëve martesorë ose të donuara në mitrën e një gruaje – bartëse gestacionale (surrogate). Edhe ky lloj i fekondimit të asistuar biomjekësor paraprakisht realizohet përmes fekondimit autolog, ndërsa nëse nuk është i mundur fekondimi përmes materialeve gjenetike vetanake atëherë realizohet përmes fekondimit alogjenik. Pra, në mënyrë kategorike ndalohet shfrytëzimi i qelizës vezë së gruas surrogate, kjo me të vetmen arsye që fëmija mos të ketë lidhje gjenetike me nënën surrogate. Andaj, pluraliteti i këtyre formave familjare sjellin koncepte të

Bashkëshortët martesorë/jashtëmartesorë dhe gratë beqare që vendosin të themelojnë familje përmes këtyre metodave në mënyrë të detajuar këshillohen si në aspektin mjekësor, juridik dhe atë psikologjik.

Информациите за идентитетот и генетското потекло се основни права и во ниту еден случај не можат да го загрозат правното родителство.

воспоставување на нови начини на структурирање на родителството, кои секако време е да се регулираат и во Законот за семејство, во кој моментално имаа многу правни празнини во овој дел на родителското право. Преку овие концепти ни се појавуваат нови дефиниции поврзани со мајчинството и татковството, кои не се само теоретски дефиниции, туку истите се и реални концепти како резултат на примената на методите на репродуктивната технологија. Махтелд Вонк разликува: 1) биолошка и генетска мајка (жената која ја обезбедува јајце клетката и го раѓа детето); 2) генетската мајка (жената која ја обезбедува јајце клетката, но не го раѓа детето); 3) гестациска мајка (жената која го раѓа детето, но не ја обезбедува јајце клетката); 4) небиолошка/правна/социјална мајка (жената која се грижи и го одгледува детето, но не е генетски поврзана ниту пак го родила детето). Римската максима *Mater semper certa est*, „мајката е секогаш позната - таа што го раѓа детето“, која се применува и во нашиот Закон за семејство, нè конфронтира со процесот на раѓање на дете од сурогат жена, што во овој случај мајката на детето е жената која склучува договор со сурогат жена, а не жената која го носи и раѓа детето. Во однос на татковството, Махтелд Вонк разликува само две категории на татковство: 1) биолошки татко (лицето кое е донатор на генетскиот материјал) и 2) небиолошки татко (лицето кое се грижи и го одгледува детето, но нема генетска врска со детето). Брачниот другар на мајката се смета за татко на детето родено за време на траењето на бракот или во рок од 300 дена по престанокот на бракот, доколку не се докаже спротивното. Значи, не секогаш правниот татко е и генетскиот татко и не секогаш генетскиот татко е исто така правен татко на детето. Затоа, во блиска иднина, дури и нашите судии ќе бидат соочени со судски постапки, каде децата кои ќе имаат дилеми околу нивниот идентитет, ќе бараат утврдување на генетско татковство/мајчинство. Треба да се нагласи фактот дека, информациите за идентитетот и генетското потекло се основни права и во ниту еден случај не можат да го загрозат правното родителство.

Informatat për identitetin dhe prejardhjen gjenetike janë të drejta themelore dhe në asnjë mënyrë nuk mund të rrezikojnë prindërinë juridike.

Затоа, за проблемите поврзани со прашањето за генетскиот идентитет ќе дискутираме во следните колумни!

reja mbi strukturimin e prindërisë, të cilat duhet domosdoshmërisht të gëzojnë rregullim ligjor edhe në kuadër të Ligjit për Familjen, e që aktualisht kemi zbrazëtira ligjore në këtë drejtim. Përmes këtyre koncepteve lindin definime të reja lidhur me amësinë dhe atësinë, të cilat nuk janë vetëm definime teorike por të njëjtat janë edhe koncepte reale të cilat shfaqen si rezultat i aplikimit të metodave të teknologjisë së reproduktimit artificial. Machteld Vonk dallon: 1) nënën biologjike dhe gjenetike (gruaja e cila e siguron qelizën vezë dhe e lind fëmijën); 2) nënën gjenetike (gruaja e cila e siguron qelizën vezë mirëpo nuk e lind fëmijën); 3) nënën gestacionale (gruaja e cila e lind fëmijën, por nuk e vë në dispozicion qelizën vezë); 4) nënën jobiologjike/juridike/sociale/porositëse (gruaja e cila përkujdeset për fëmijën, por nuk është e lidhur gjenetkisht e as e ka lindur fëmijën). Maksima romake *Mater semper certa est*, „nëna është gjithnjë e njohur- ajo që e lind fëmijën“, e që zbatohet edhe në Ligjin për Familjen, na konfronton me procesin e lindjes së fëmijës nga gruaja surrogate, që në këtë rast nënë e fëmijës është gruaja porositëse dhe jo gruaja që e mbart dhe lind fëmijën. Sa i përket atësisë, Machteld Vonk dallon vetëm dy kategori të baballarëve: 1) babain biologjik (personi i cili është dhurues i materialit gjenetik) dhe 2) babain jobiologjik (personi i cili përkujdeset për fëmijën por nuk ka lidhshmëri gjenetike me fëmijën). Bashkëshorti i nënës konsiderohet babai i fëmijës së lindur gjatë kohëzgjatjes së martesës ose brenda 300 ditëve pas pushimit të martesës, nëse nuk vërtetohet e kundërta. Pra, jo gjithmonë babai juridik është edhe babai gjenetik dhe jo gjithnjë babai gjenetik është edhe babai juridik i fëmijës. Andaj, në një të ardhe shumë të afërt, edhe gjykatat tona do të përballen me procedura gjyqësore, ku fëmijët të cilët do të kenë dilema lidhur me identitetin e tyre, do të kërkojnë konstatimin e atësisë/amësisë gjenetike. Duhet theksuar se informatat për identitetin dhe prejardhjen gjenetike janë të drejta themelore dhe në asnjë mënyrë nuk mund të rrezikojnë prindërinë juridike.

Andaj, për problemet lidhur me çështjen e identiteti gjenetik do të diskutojmë në shkrimet e radhës!

Том Г. Палмер, Извршен потпретседател за меѓународни програми во Atlas Network

Tom G. Palmer, Zëvendës President Ekzekutiv për Programet Ndërkombëtare në Atlas Network

Why Liberty

**Вашиот живот. Вашите избори.
Вашата иднина.**

Идеите претставени во оваа книга се за алтернативен поглед на политиката: политика, не на сила, туку на убедување, на живеј-и-дозволи-живот, на отфрлање на потчинување и на доминација.

Есеите главно се напишани од помлади луѓе кои се активни во Студентите за слобода, многу динамично и возбудиливо меѓународно движење. Тие нудат вовед во филозофијата со која повеќето од луѓето го живеат живот на секојдневна основа.

Да се биде слободар значи не само да се воздржувате од повредување на правата на другите луѓе, имено, да ги почитувате правилата на правдата во однос на другите луѓе, туку и ментално да се опремите да разберете што значи луѓето да имаат права, како правата ја создаваат основата за мирна социјална соработка и како функционираат доброволните општества. Тоа значи да се залагате, не само за сопствената слобода, туку и за слободата на другите луѓе.

Why Liberty е широк и мултидисциплинарен вовед во идеите за слободата. Се фокусира не само на политичката теорија, туку и на слободата преку објективот на културата, претприемништвото, здравјето, уметноста, технологијата, филозофијата и трансформативната моќ на слободата. Уредувано од д-р Том Г. Палмер, книгата содржи написи од експерти од областа на политиката, академијата, бизнисот, медиумите и студентското организирање. ■

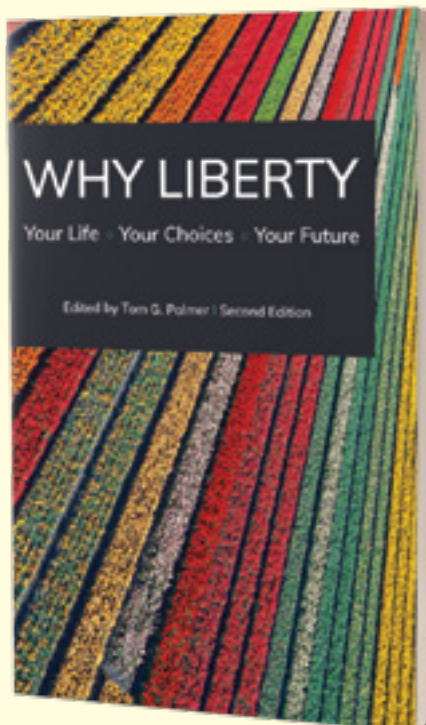
**Jeta jote. Zgjedhjet tuaja. E
ardhmja jote.**

Идетë e paraqitura në këtë libër kanë të bëjnë me një këndvështrim alternativ të politikës: politikë, jo e forcës, por e bindjes, e të jetuarit dhe të lejuarit të jetosh, e refuzimit të nënshtrimit dhe dominimit.

Esetë janë shkruar kryesisht nga të rinj që janë aktivë në Studentët për Liri, një lëvizje ndërkombëtare shumë dinamike dhe emocionuese. Ato ofrojnë hyrje në filozofinë me të cilën shumica e qenieve njerëzore jetojnë jetën e tyre në baza ditore.

Të jesh liridashës do të thotë jo vetëm të përmbahesh nga cenimi i të drejtave të njerëzve tjerë, përkatësisht respektimi i rregullave të drejtësisë në lidhje me njerëzit e tjerë, por edhe të përgatitesh mendërisht për të kuptuar se çfarë do të thotë që njerëzit të kenë të drejta, si të drejtat krijonë bazën për bashkëpunim paqësor social dhe si funksionojnë shoqëritë mbi baza vullnetare. Kjo do të thotë të luftosh jo vetëm për lirinë tënde, por për lirinë e njerëzve tjerë.

Pse Liria është një hyrje e gjerë dhe shumëdisiplinore tek idetë e lirisë. Ai fokusohet jo vetëm në teorinë politike, por edhe në lirinë përmes thjerrëzës së kulturës, sipërmarrësisë, shëndetit, artit, teknologjisë, filozofisë dhe fuqisë transformuese të lirisë. Redaktuar nga Dr. Tom G. Palmer, libri përmban artikuj nga ekspertë në fushat e politikave, akademisë, biznesit, medias dhe organizimit studentor. ■

Висар Вокри, Програмски Директор на Институтот Риивенст
Visar Vokri, Drejtor Programi i Institutit Riinvest

Албан Хашани, Извршен Директор на Институтот Риивенст
Alban Hashani, Drejtor Ekzektuvi i Institutit Riinvest

ЗАЕДНИЧКИ РЕГИОНАЛЕН ПАЗАР: РЕГИОНАЛНА СОРАБОТКА, QUO VADIS?

Регионалната соработка насочена кон интегрирање на земјите од Западен Балкан (ЗБ) со крајна цел интеграција во ЕУ била и останува приоритет на сите земји во регионот. Сепак, големите промени што се случија во последните години, а кои ја загрозија кохезијата на ЕУ, индиректно влијаеја и на европската иднина на земјите од Западен Балкан. ЕУ е тесно поврзана со ЗБ во многу аспекти; ЕУ останува главен трговски партнер на сите земји во регионот на ЗБ, особено на земјите на ЕУ кои се граничат или се блиску до регионот на ЗБ, како што се Австрија, Грција, Германија, Италија и Словенија. Она што е најважно, најголем донатор и придонесувач во економскиот, социјалниот и политичкиот развој на сите земји во ЗБ, без исклучок, е ЕУ со своите средства од механизмот на Инструментот за претпристапување (ИПА). Меѓутоа, во последните години, постои евидентен „замор“ од проширувањето во ЕУ, бидејќи различни кругови сè почесто разговараат за други модалитети на интеграција на ЗБ. Различни алтернативи, од создавање на пред-интеграциска „предкомора“ на среден рок до други опции кои дополнително ја одложуваат интеграцијата или дури имаат за цел да ја заменат.

TREGU I PËRBASHKËT RAJONAL: BASHKËPUNIMI RAJONAL, QUO VADIS?

Башкëpunimi rajonal që synon integrimin e vendeve të Ballkanit Perëndimor me qëllimin përfundimtar të integrimit në BE ka qenë dhe mbetet prioritet i të gjitha vendeve të rajonit. Megjithatë, ndryshimet e mëdha që kanë ndodhur vitet e fundit të cilat kërcënuan kohezionin e BE-së kanë ndikuar në mënyrë indirekte edhe në të ardhmen evropiane të vendeve të Ballkanit Perëndimor. BE-ja është e lidhur ngushtë me BP-në në shumë aspekte; BE-ja mbetet partneri kryesor tregtar i të gjitha vendeve në rajonin e BP-së, në veçanti vendet e BE-së të kufizuara ose afër rajonit të BP-së, si Austria, Greqia, Gjermania, Italia dhe Sllovenia. Më e rëndësishmja, donatori dhe kontribuesi më i madh në zhvillimin ekonomik, social dhe politik të të gjitha vendeve në BP-së, pa përjashtim, është BE-ja me fondet e saj nga mekanizmi i Instrumentit të Para-Aderimit (IPA). Vitet e fundit, megjithatë, ka një ‘lodhje’ të dukshme nga zgjerimi brenda BE-së, pasi qarqe të ndryshme po diskutojnë gjithnjë e më shumë modalitete të tjera të integrimit për BP-së. Shumëllojshmëri alternativash, nga krijimi i një ‘paradhome’ para-integruese në afat të mesëm e deri te opsionet e tjera që shtyjnë më tej integrimin ose madje synojnë ta zëvendësojnë atë.

Гласовите за нови модалитети на регионалната економска соработка беа се почести по застојот што земјите од регионот го имаа во спроведувањето на обврските кои произлегоа од Заедничката декларација на Самитот во Трст во 2017, а тоа е формирањето на Регионалната економска зона. Во оваа нова реалност, се појавија различни аранжмани кои промовираат повисока регионална соработка и интеграција, како што се Регионалната економска област, Мини-Шенген, Царинската унија или некои други идеи кои ретко се споменуваа по Берлинскиот процес, а особено по изјава на францускиот претседател Макрон во „Економист“ за идејата на ЗББ да и се даде попривилегирани партнерство наместо целосна интеграција во ЕУ, додека таа не ги преиспита своите идни модалитети за проширување. Додека ЗББ, прилично несмасно и неуниформно, ја продолжуваат својата работа во MAP REA агендата, друга идеја од Европската иницијатива за стабилност (ЕИС) предлага целосно реструктурирање на методологијата на сегашните критериуми за членство во ЕУ. Според овој предлог, ЗББ треба да добие можност да влезе на заедничкиот европски пазар врз основа на моделот на Исланд, Лихтенштајн, Норвешка и Швајцарија.

Наспроти ова, од суштинско значење е да се анализираат предизвиците за спроведување на овие предлози, земајќи ги предвид можните промени во пристапот на ЕУ во однос на процесот на проширување.

МИНИ ШЕНГЕН НА ЗАПАДЕН БАЛКАН

„Шенген зона“ за Западен Балкан би значело слободно движење на поединци, капитал, стоки и услуги без гранични контроли. Учесството во таква платформа треба да ги одразува економските и политичките интереси, како и можностите за унапредување на политичките и еко-

Зѐрат пѐр модалитетет е реја тѐ bashkëpunimit ekonomik rajonal ishin më të shpeshta pas ngërçeve që patën vendet e rajonit në zbatimin e angazhimeve të dala nga Deklarata e Përbashkët e Samitit të Triestes në vitin 2017, përkatësisht krijimi i Zonës Ekonomike Rajonale. Në këtë realitet të ri, janë shfaqur marrëveshje të ndryshme që nxisin bashkëpunimin dhe integrimin më të lartë rajonal, si Zona Ekonomike Rajonale, Mini-Shengeni, Bashkimi Doganor apo disa ide të tjera që janë përmendur me masë pas procesit të Berlinit dhe veçanërisht pas Deklaratës së presidentit francez Macron në „The Economist“ për idenë që BP6 t'i jepet një partneritet më i privilegjuar në vend të integritet plotë në BE, derisa kjo e fundit të rishqyrtojë modalitetet e saj të ardhshme të zgjerimit. Përderisa BP6, në një mënyrë mjaft të ngathët dhe jo uniforme, vazhdon një punën e tyre në axhendën e MAP REA, një ide tjetër nga Iniciativa Evropiane e Stabilitetit (ESI) propozon një ristrukturim të plotë të metodologjisë së kriterieve aktuale për anëtarësimin në BE. Sipas këtij propozimi, WB6 duhet t'i jepet mundësia për të hyrë në tregun e përbashkët evropian bazuar në modelin e Islandës, Lihtenshtajnit, Norvegjisë dhe Zvicrës.

Në këtë sfond, është thelbësore të analizohen sfidat e zbatimit të këtyre propozimeve duke marrë parasysh ndryshimet e mundshme në qasjen e BE-së në lidhje me procesin e zgjerimit.

MINI-SHENGENI BALKANIT PERËNDIMOR

Një 'zonë Shengen' për Ballkanin Perëndimor do të nënkuptonte lëvizjen e lirë të individëve, kapitalit, mallrave dhe shërbimeve pa kontrole kufitare. Pjesëmarrja në një platformë të tillë duhet të pasqyrojë interesin ekonomik dhe politik si dhe mundësitë për të avancuar marrëdhëniet

Гласовите за нови модалитети на регионалната економска соработка беа се почести по застојот што земјите од регионот го имаа во спроведувањето на обврските кои произлегоа од Заедничката декларација на Самитот во Трст во 2017, а тоа е формирањето на Регионалната економска зона.

Зѐрат пѐр модалитетет е реја тѐ bashkëpunimit ekonomik rajonal ishin më të shpeshta pas ngërçeve që patën vendet e rajonit në zbatimin e angazhimeve të dala nga Deklarata e Përbashkët e Samitit të Triestes në vitin 2017, përkatësisht krijimi i Zonës Ekonomike Rajonale.

”
Во извозот на Косово, како и на Црна Гора и на Албанија доминираат услуги, а не стоки; од друга страна, во извозот во Босна и Херцеговина, Северна Македонија и Србија доминираат стоки.

номските односи за земјите-членки. Во летото 2021 година, „Мини-Шенген“ беше преименуван во „Отворен Балкан“ по заедничката најава на лидерите на земјите од ЗБ, односно Северна Македонија, Албанија и Србија, дека граничните контроли меѓу трите земји ќе бидат укинати до 2023 година..

Преку овој документ, претставниците на ЗББ се обврзуваат дека ќе работат кон перспектива за регионот каде ќе се имплементираат четирите основни слободи кои се столбови на функционирањето на ЕУ: слободно движење на луѓе, капитал, стоки и услуги. Континуираното отсуство на Косово на регионалните состаноци, но и скептичниот пристап на Босна и Херцеговина и Црна Гора сигнализира дека оваа платформа не е во целосна хармонија помеѓу земјите од ЗБ, што ја претвора оваа иницијатива само во мини „мини-шенген“. Да ја изолираме за момент политичката димензија на оваа иницијатива и да се фокусираме само на нејзината економска

политике dhe ekonomike për vendet anëtare. Në verën e vitit 2021, „Mini-Shengeni“ u riemërua si „Ballkani i Hapur“ pas njoftimit të përbashkët të liderëve të tre vendeve të BP-së, përkatësisht Maqedonisë së Veriut, Shqipërisë dhe Serbisë, se kontrolltet kufitare midis tre vendeve do të hiqen deri në vitin 2023.

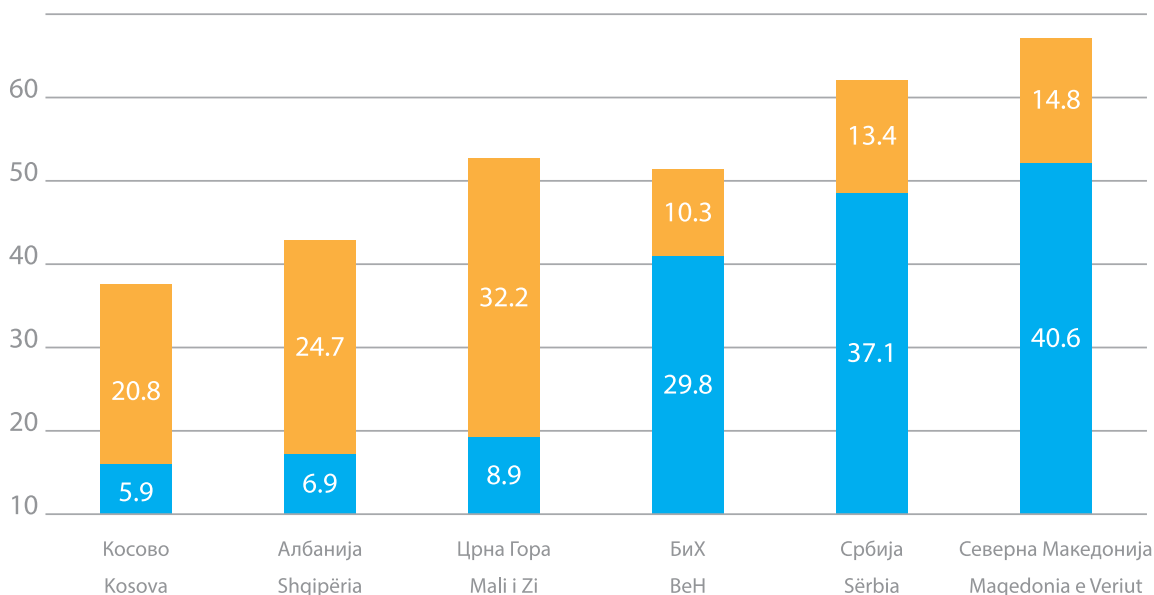
Përmes këtij dokumenti, përfaqësuesit e BP6 zotohen të punojnë drejt një perspektive për rajonin ku do të zbatohen katër liritë themelore që janë shtyllat e funksionimit të BE-së: lëvizja e lirë e njerëzve, kapitalit, mallrave dhe shërbimet. Mungesa e vazhdueshme e Kosovës në takimet rajonale, por edhe qasja skeptike e Bosnje-Hercegovinës dhe Malit të Zi sinjalizuan se kjo platformë nuk është në harmoni të plotë mes vendeve të BP-së gjë që e kthen këtë iniciativë vetëm në një mini-Shengen. Le të izolojmë për një moment dimensionin politik të kësaj nisme dhe të fokusohemi vetëm në dimensionin e saj ekonomik. Eksportet e Kosovës si

димензија. Во извозот на Косово, како и на Црна Гора и на Албанија доминираат услуги, а не стоки; од друга страна, во извозот во Босна и Херцеговина, Северна Македонија и Србија доминираат стоки (слика 1). Затоа, со малку аналитички осврт може да се претпостави дека „мини-шенген“ вон ЦЕФТА, треба истовремено да ја унапредува либерализацијата на трговијата со стоки и услуги за да создаде одржлива регионална трговска платформа од која ќе имаат корист сите учесници. Значи, „мини-шенген“ би имал смисла доколку, покрај трговијата со стоки, целосно се либерализира и трговијата со услуги. Само тогаш тоа ќе овозможи еднакви услови за игра каде сите земји ќе имаат еднакви можности да се натпреваруваат на таква платформа.

Слика 1. Извозот на стоки и услуги како учество во БДП, 2017 (% БДП)

dhe të Malit të Zi dhe Shqipërisë dominohen nga shërbimet, jo nga mallrat; nga ana tjetër, eksportet në Bosnjë dhe Hercegovinë, Maqedoninë e Veriut dhe Serbi dominohen nga mallrat (figura 1). Prandaj, me pak aftësi analitike mund të supozohet se 'Mini-Shengeni' përtej CEFTA-s, duhet të avancojë njëkohësisht liberalizimin e tregtisë së mallrave dhe shërbimeve për të krijuar një platformë të qëndrueshme tregtare rajonale nga e cila do të përfitojnë të gjithë pjesëmarrësit. Pra, një "Mini-Shengen" do të kishte kuptim nëse, përveç tregtisë së mallrave, do të liberalizohej plotësisht edhe tregtia e shërbimeve. Vetëm atëherë do të mundësonte një fushë të barabartë ku të gjitha vendet do të kenë mundësi të barabarta për të konkurruar në një platformë të tillë.

Figura 1. Eksportet e mallrave dhe shërbimeve si peshë në PBB-së, 2017 (% PBB)

Сепак, досегашните искуства покажаа дека либерализацијата на услугите е многу покомплексен и потешки процес во споредба со оној на стоките. Реториката за преминување на границата со лични карти не ја постигнува оваа цел. Либерализацијата на услугите би значела, меѓу другото, усогласување и меѓусебно признавање на дипломите, сертификатите и лиценците.

Megjithatë, përvojat e kaluara kanë treguar se liberalizimi i shërbimeve është një proces shumë më kompleks dhe më i vështirë në krahasim me atë të mallrave. Retorika për kalimin e kufirit me karta identiteti nuk e arrin këtë qëllim. Liberalizimi i shërbimeve do të nënkuptonte, ndër të tjera, harmonizim dhe njohje reciproke të diplomave, certifikatave dhe licencave.

„Eksportet e Kosovës si dhe të Malit të Zi dhe Shqipërisë dominohen nga shërbimet, jo nga mallrat; nga ana tjetër, eksportet në Bosnjë dhe Hercegovinë, Maqedoninë e Veriut dhe Serbi dominohen nga mallrat.“

Имајќи предвид дека во извозната структура на Косово, Црна Гора и Албанија доминираат услугите, неможноста да се натпреварува со извозот на стоки на регионално ниво и неуспехот на ЦЕФТА да гарантира предност на либерализацијата на трговијата со стоки, го засилува скептицизмот на Косово и Црна Гора во врска со оваа регионална иницијатива.

Имајќи предвид дека во извозната структура на Косово, Црна Гора и Албанија доминираат услугите, неможноста да се натпреварува со извозот на стоки на регионално ниво и неуспехот на ЦЕФТА да гарантира предност на либерализацијата на трговијата со стоки, го засилува скептицизмот на Косово и Црна Гора во врска со оваа регионална иницијатива. Затоа, во економска смисла, ставот на Косово и Црна Гора во однос на иницијативата „Мини-Шенген“ е јасно оправдан. Понатаму, привлекување-то странски инвестиции во производствените сектори за Косово, Црна Гора и Албанија на краток рок се чини дека не ја менува структурата на извозот во овие земји. Згора на тоа, производството на стоки во овие земји извесно време останува далеку од потенцијалот на Северна Македонија и Србија. Меѓутоа, во овие околности, економската позиција на Албанија со „мини-шенген“ е спорна, особено без целосно учество на Црна Гора и Косово. Без поддршката на Косово и Црна Гора, преговарачката моќ на Албанија е послаба за ефективен „мини-шенген“ кој ќе обезбеди целосна либерализација на услугите заедно со либерализацијата на стоките, со што ќе се ублажат одредени негативни ефекти врз трговскиот биланс со другите земји-членки. Но, во сценарио каде Косово и другите скептични земји како Црна Гора, се приклучуваат на иницијативата, преговарачката позиција на земјите со поголем извоз на услуги би била посилен.

Duke marrë parasysh se struktura e eksportit të Kosovës, Malit të Zi dhe Shqipërisë dominohet nga shërbimet, pamundësia për të konkurruar me eksportet e mallrave në nivel rajonal dhe dështimi i CEFTA-s për të garantuar avantazhin e liberalizimit të tregtisë së mallrave, përforcon skepticizmin e Kosovës dhe Malit të Zi lidhur me këtë iniciativë rajonale. Prandaj, në aspektin ekonomik, qëndrimi i Kosovës dhe Malit të Zi në lidhje me nismën 'Mini-Shengen' është qartësisht i justifikuar. Për më tepër, tërheqja e investimeve të huaja në sektorët e prodhimit për Kosovën, Malin e Zi dhe Shqipërinë në afat të shkurtër nuk duket se do të ndryshojë strukturën e eksporteve në këto vende. Për më tepër, prodhimi i mallrave në këto vende mbetet për një kohë larg potencialit të Maqedonisë së Veriut dhe Serbisë. Megjithatë, në këto rrethana, pozicioni ekonomik i Shqipërisë me "mini-Shengenin" është i diskutueshëm, sidomos pa pjesëmarrjen e plotë të Malit të Zi dhe Kosovës. Pa mbështetjen e Kosovës dhe Malit të Zi, fuqia negociuese e Shqipërisë është më e dobët për një 'Mini-Shengen' efektiv që do të siguronte liberalizimin e plotë të shërbimeve së bashku me liberalizimin e mallrave, duke zbutur kështu disa efektet negative në bilancin tregtar me vendet e tjera anëtare. Por, në një skenar ku Kosova dhe vendet e tjera skeptike si Mali i Zi, i bashkohen nismës, pozita negociuese e vendeve me eksporte më të larta të shërbimeve do të ishte më e fortë.

ЕКОНОМСКА ЗОНА НА ЗАПАДЕН БАЛКАН

Меѓу опциите околу модалитетите за зголемување на регионалната соработка во ЗБ е и идејата на Џералд Кнаус од Европската иницијатива за стабилност. Но, што всушност е оваа алтернатива? Оваа идеја се аргументира врз основа на потребата од процес кој не го заменува пристапувањето во ЕУ, но не е ниту интеграција; процес кој ветува влијание на ЕУ во регионот и е привлечен за лидерите и политиката на ЗБ. Според ЕИС, таквиот процес не е утопија, туку можеен, тоа е проверена идеја, која може да се реплицира врз основа на искуството од соработката на европските земји пред членството на патот кон нивна интеграција во ЕУ. Оваа опција е Европската економска област (ЕЕО), која како идеја ја донесе францускиот политичар Жак Делор со основна цел да создаде поструктурно партнерство кое ја нагласува политичката димензија на соработката меѓу земјите во економски, социјални, финансиски и културни области. Идејата потоа беше претворена во понуда до земјите кои не се членки на ЕУ со цел нивно обединување на заедничкиот пазар.

ЗОНА ЕКОНОМИКЕ Е БАЛКАНИТ PERËNDIMOR

Ndër opsionet rreth modaliteteve për rritjen e bashkëpunimit rajonal në BP-në është edhe ideja e Gerald Knaus nga Inicijativa Evropiane për Stabilitet. Por çfarë është saktësisht kjo alternativë? Kjo ide argumentohet mbi bazën e nevojës për një proces që nuk zëvendëson anëtarësimin në BE, por nuk është as integrim; një proces që premton ndikimin e BE-së në rajon dhe është gjithashtu tërheqës për drejtuesit dhe politikën e BP-së. Sipas IES-së, një proces i tillë nuk është utopi, por i mundshëm, është një ide e testuar dhe që mund të përsëritet në bazë të përvojës së bashkëpunimit të vendeve evropiane përpara anëtarësimin në rrugën e integritetit të tyre në BE. Ky opsion është Zona Ekonomike Evropiane (EEA), e cila u soll si ide nga politikani francez Jacques Delors me synimin bazë për krijimin e një partneriteti më të strukturuar që thekso dimensionin politik të bashkëpunimit midis vendeve në fushën ekonomike, sociale, financiare dhe kulturore. Më pas, ideja u shndërrua në një ofertë për vendet jashtë BE-së me qëllim bashkimin e tyre në tregun e përbashkët.

Duke marrë parasysh se struktura e eksportit të Kosovës, Malit të Zi dhe Shqipërisë dominohet nga shërbimet, pamundësia për të konkurruar me eksportet e mallrave në nivel rajonal dhe dështimi i CEFTA-s për të garantuar avantazhin e liberalizimit të tregtisë së mallrave, përforcon skepticizmin e Kosovës dhe Malit të Zi lidhur me këtë iniciativë rajonale.

ЗАКЛУЧОЦИ

Оваа кратка анализа ги сумира главните прашања поврзани со функционирањето на ЦЕФТА и сценаријата за регионална економска соработка за Западен Балкан. Дополнително, опфаќа и некои институционални аспекти, како и локална перспектива за новите неодамнешни иницијативи кои не се целосно поддржани од сите шест земји во регионот. Клучните наоди засновани на случувањата се резимирани на следниов начин:

Напорите за регионална соработка во ЗБ не резултираа со некакво суштинско влијание, главно поради географијата на непријателството, а пристапот на регионот во ЕУ, без нивно надминување, сè уште изгледа прилично далечен.

Актуелните предлози за продлабочување на регионалната соработка во економска смисла се добри, но не се очекува суштински да ја променат состојбата. Без конструктивен пристап од сите страни, најверојатно ќе наиде на познати и горчливи пречки од минатото, каде територијалните спорови од 2022 година се исти како оние од 2000 година.

Политичката нормализација меѓу земјите од ЗБ треба да биде императив. Без нормализација на политичките односи, економската соработка нема да го достигне својот потенцијал, и покрај занемарливиот напредок во последните години.

ПЕРМБЛЕДНЈЕ

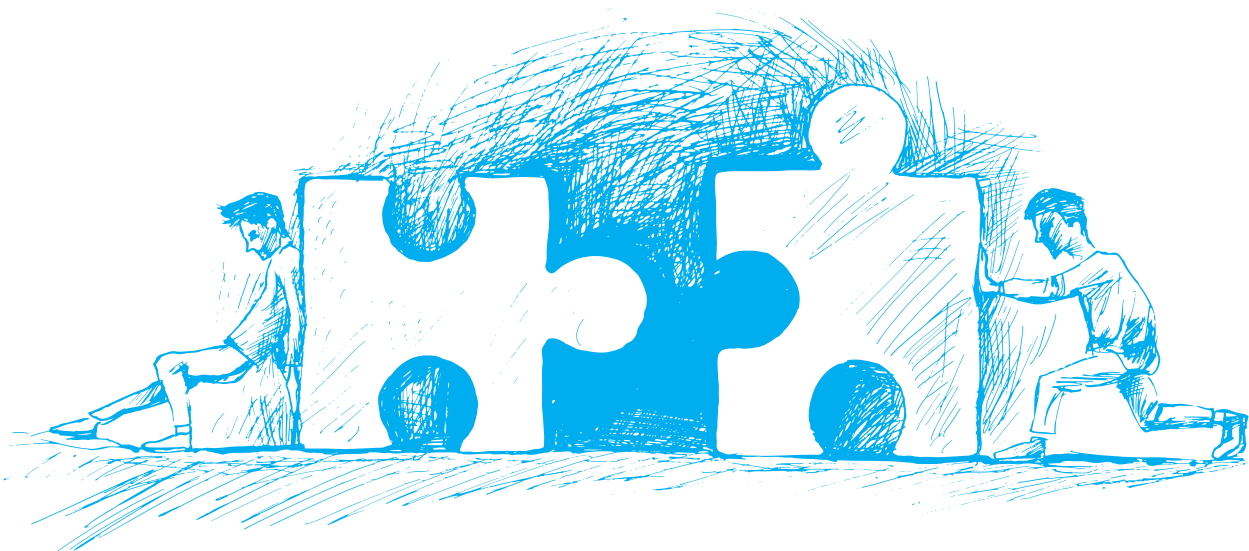
Кјо анализе е shkurtër përmbledh çështjet kryesore që lidhen me funksionimin e CEFTA-s dhe skenarët e bashkëpunimit ekonomik rajonal për Ballkanin Perëndimor. Përveç kësaj, gjithashtu mbulon disa aspekte institucionale si dhe një perspektivë lokale për iniciativat e reja të fundit që nuk mbështeten plotësisht nga të gjashtë vendet e rajonit. Gjetjet kryesore të bazuara në zhvillimet e diskutuara janë përmbledhur si më poshtë:

Përpjekjet drejt bashkëpunimit rajonal në BP nuk kanë rezultuar në ndonjë ndikim thelbësor, kryesisht për shkak të gjeografisë së armiqësisë, dhe anëtarësimi i rajonit në BE, pa i kapërcyer ato duket shumë i largët..

Propozimet aktuale për thellimin e bashkëpunimit rajonal në kuptimin ekonomik janë të mira, por nuk pritet të ndryshojnë rrënjësisht situatën. Pa një qasje konstruktive nga të gjitha palët, ka shumë të ngjarë të ndeshet me pengesat veçse të njohura dhe të hidhura të së shkuarës, ku mosmarrëveshjet territoriale të vitit 2022 janë të njëjta me ato të vitit 2000.

Normalizimi politik midis vendeve të BP-së duhet të jetë imperativ. Pa normalizimin e marrëdhënieve politike, bashkëpunimi ekonomik nuk do të arrijë potencialin e tij, pavarësisht përparimeve të parëndësishme të viteve të fundit.

”
Актуелните предлози за продлабочување на регионалната соработка во економска смисла се добри, но не се очекува суштински да ја променат состојбата.

Различните блокади наметнати меѓу земјите во регионот како резултат на непријателствата од минатото може да го запрат меѓусебниот напредок кон членството во ЕУ; затоа, треба да се прогласи пристапување на ЗБ во блок.

Во економските аспекти на регионалната соработка, нетарифните бариери остануваат вистински предизвик кој го забавува темпото на економска активност меѓу земјите од регионот. Во овој поглед, ЦЕФТА не беше толку ефикасна во нивното решавање. Бариерите меѓу Косово и Србија остануваат огромен проблем што ја поткопува економската активност и соработката меѓу двете земји, особено упорниот пристап на Србија да го блокира извозот на Косово во својата земја, со што ги крши правилата на ЦЕФТА. Конструктивното решавање на ваквите бариери е императив за понатамошно продлабочување на регионалната интеграција.

Различниот степен на економски развој меѓу земјите од регионот на ЗБ е уште една пречка за отворање на земјите за повисок степен на регионална соработка. Во оваа ситуација, интересите за соработка меѓу земјите нема да бидат исти. Иницијативите за соработка преку договорните спогодби врз основа на нивото на економски развој би биле поповолни опции со попозитивни исходи. Ова на некој начин би ги неутрализираше негативните ефекти врз „нето губитниците“ и би го минимизирало ефектот на „трговија со нулта сума“.

Блоката të ndryshme të vendosura ndërmjet vendeve të rajonit si rezultat i armiqësive të së kaluarës mund të pengojnë përparimin e njëri-tjetrit drejt anëtarësimit në BE; duhet të shpallet një aderim i BP-së në bllok.

Në aspektin ekonomik të bashkëpunimit rajonal, barrierat jotarifore mbeten një sfidë reale që ngadalëson ritmin e aktivitetit ekonomik ndërmjet vendeve të rajonit. Në këtë drejtim, CEFTA nuk ishte aq efektive në zgjidhjen e tyre. Barrierat ndërmjet Kosovës dhe Serbisë mbeten një problem i madh që po dëmton aktivitetin ekonomik dhe bashkëpunimin mes dy vendeve, veçanërisht qasja e vazhdueshme e Serbisë për të bllokuar eksportet e Kosovës në vendin e saj, duke thyer kështu rregullat e CEFTA-s. Adresimi i këtyre barrierave në mënyrë konstruktive është imperativ për të thelluar më tej integrimin rajonal.

Niveli i ndryshëm i zhvillimit ekonomik ndërmjet vendeve të rajonit të Ballkanit Perëndimor është një tjetër pengesë drejt hapjes së vendeve në një shkallë më të lartë të bashkëpunimit rajonal. Në këtë situatë, interesat për bashkëpunim mes vendeve nuk do të jenë të njëjta. Nismat e bashkëpunimit përmes marrëveshjeve kontraktuale bazuar në nivelin e zhvillimit ekonomik do të ishin opsione më të favorshme me rezultate më pozitive. Kjo në një farë mënyre do të neutrizonte gjithashtu efektet negative mbi 'humbësit neto' dhe do të minimizonte efektin e 'tregtisë me shumë zero'.

Propozimet aktuale për thellimin e bashkëpunimit rajonal në kuptimin ekonomik janë të mira, por nuk pritet të ndryshojnë rrënjësisht situatën.

Арт Карден, Виш соработник на Американскиот институт за економски истражувања и вонреден професор по економија на Универзитетот Семфорд во Бирмингем, Алабама

Art Carden, Bashkëpunëtorë i lartë në Institutin Amerikan për Kërkime Ekonomike dhe profesor i asocuar i ekonomisë në Universitetin Samford në Birmingham, Alabam

ДВА НАЧИНИ КАКО ТРГОВИЈАТА СОЗДАВА БОГАТСТВО

DY MËNYRA SE SI TREGTIA KRIJON PASURI

Ние тргуваме толку често што веќе не ни размислуваме за тоа. Тоа е едноставно секојдневие, и навистина, ако го читате ова, веројатно не сте запознаени со светот во кој не носите цепен суперкомпјутер кој ви овозможува да купите во суштина сè што сакате и да го испратите до вашиот куќен праг на неколку дена.

Трговијата создава богатство. Потсетете се дека богатството е она што луѓето го ценат. Ова значи дека можете да создадете богатство без да создавате нови работи, само со преземање на старите работи во нови раце.

Сте го слушнале афоризмот „Ѓубрето на една личност е богатство на друго лице“. Трговијата го претвора ѓубрето во богатство со тоа што ќе го извади од едни за да ги дава на други.

Размислете за тоа на овој начин. Дали некогаш сте сте направиле добра зделка за нешто навистина кул во продавница на користени производи? Отидов во тавка продавница со жена ми нокта пред да држам испит по макроекономија во есенскиот семестар 2017 година. Најдов винтиџ маица од Бирмингем Баракуда од 1995 година. Ако не знаете кои се Баракудите, не сте единствени. Тие беа влезот на Бирмин-

Нe тргојќи ај шпеш са нук мендојмë мë пëр кëtë. Ёштë тжесшт е законшме, dhe në të vërtetë, nëse po e lexoni këtë artikull, ndoshta nuk e njihni një botë në të cilën nuk mbani një superkompjuter xhepi që ju lejon të blini praktikisht gjithçka që dëshironi dhe ta dërgoni në pragu e shtëpisë në pak ditë.

Трегтја крјон пасурј. Кујтони се пасурја ёштë ајо қë нјерëзит влерëсојнë. Кјо до тë thotë që ju mund të krijoni pasuri pa krijuar gjëra të reja, thjesht duke i çuar gjërat e vjetra në duar të reja.

Ju keni dëgjuar aforizmin „plehrat e një personi janë thesari i një personi tjetër“. Трегтја і кthen plehrat në thesar duke i çuar ato nga një grup duarsh në një tjetër.

Мендојени кëtë кështu. A keni marrë ndonjëherë një ofertë të mirë për diçka vërtet interesante në një dyqan me produkte të përdorura? Shkova në një dyqan të tillë me gruan një natë përpara se të jepja një provim të makroekonomisë në semestrin e vjeshtës 2017. Gjeta një bluzë vintage me mëngë të shkurtëra të Birmingham Barracudas nga viti 1995. Nëse nuk e dini kush janë Barracudas, nuk jeni të vetëm.

Сте го слушнале афоризмот „Ѓубрето на една личност е богатство на друго лице“. Трговијата го претвора ѓубрето во богатство со тоа што ќе го извади од едни за да ги дава на други.

**Продавачите се
натпреварува-
ат со другите
продавачи за
привилегијата да
соработуваат со
купувачите.**

изведат две производи: јаболка и портока-
ли. За една година Хан може да произве-
де 100.000 јаболка или 50.000 портока-
ли. Ландо може да произведе 200.000 јабол-
ка или 400.000 портока-ли. Важниот збор
овде е или. Не е и. Ако Хан одлучи да
произведува повеќе јаболка, тој мора да
произведе помалку портока-ли, и обратно.
Истото важи и за Ландо.

Ландо изгледа како особено надарен
земјоделец. Тој може да произведе по-
веќе јаболка од Хан. Тој може да произ-
веде повеќе портока-ли од Хан. Тој го има
она што економистите го нарекуваат ап-
солутна предност во јаболките (може да
произведе повеќе за една година) и апсо-
лутна предност во портокалите (може да
произведе повеќе за една година).

Овде застануваат многу јавни комента-
тори, ако стигнуваат до тука. Ландо нема
што да добие од тргувањето со Хан, би-
дејќи има апсолутна предност и во јабол-
ката и во портокалите. Кога би постоело
цело општество на Ландовите со висока
продуктивност и друго општество на Ха-
ните со ниска продуктивност, многу ко-
ментатори би заклучиле дека Ханите се,
ако ништо друго, закана за Ландовите.

Но, тие не се. Она што ќе го видите треба
апсолутно да го потресува вашиот свет,
како што тоа го прави мојот речиси се-
којдневно.

Ајде да видиме колку му чини на Ландо
производство на јаболка и портока-ли и
колку му чини на Хан за производство на
јаболка и портока-ли.

nin dhe Landon. Ata mund të prodhojnë
dy mallra: mollë dhe portokaj. Në një vit,
Hani mund të prodhojë 100 000 mollë
ose 50 000 portokaj. Landoja mund të
prodhonte 200 000 mollë ose 400 000
portokaj. Fjala e rëndësishme këtu është
ose. Nuk është dhe. Nëse Hani vendos
të prodhojë më shumë mollë, ai duhet të
prodhojë më pak portokaj dhe anasjell-
tas. E njëjta gjë vlen edhe për Landon.

Landoja duket si një fermer veçanërisht i
talentuar. Ai mund të prodhojë më shumë
mollë se Hani. Ai mund të prodhonte më
shumë portokaj se Hani. Ai ka atë që
ekonomistët e quajnë një avantazh ab-
solut në mollë (ai mund të prodhojë më
shumë në një vit) dhe një avantazh abso-
lut në portokaj (ai mund të prodhojë më
shumë në një vit).

Këtu ndalen shumë komentues publikë,
nëse arrijnë deri këtu. Landoja nuk ka
asgjë për të fituar nga tregtimi me Hanin,
sepse ai ka një avantazh absolut si në
mollë ashtu edhe në portokaj. Nëse do të
ekzistonte një shoqëri e tërë me Lando
me produktivitet të lartë dhe një shoqëri
tjetër e Hanë me produktivitet të ulët,
shumë komentues do të konkludonin se
Hanët janë, nëse munden, një kërcënim
për Landos.

Por ata nuk janë. Ajo që do të shihni do
të lëkundë themelet e botës suaj, siç bën
me timen pothuajse çdo ditë.

Le të shohim se sa i kushton Landos për
të prodhuar mollë dhe portokaj dhe sa i
kushton Hanit për të prodhuar mollë dhe
portokall.

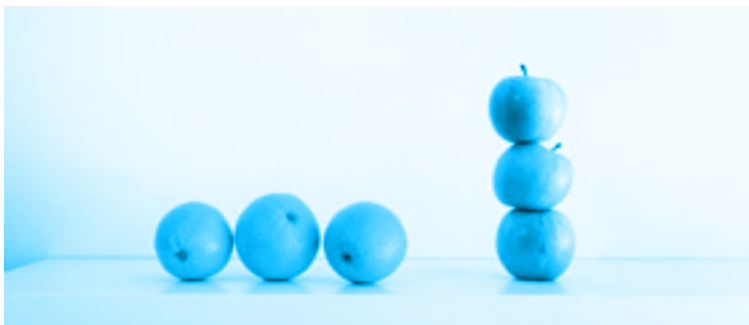
Ова е каде што добиваме вистински увид. Треба да пресметаме опортунитетен трошок, која претставува можноста што ве чини ако одлучите да правите едно, а не друго. Во нашиот пример, опортунитетниот трошок на јабolkите се портокалите, а опортунитетниот трошок на портокалите се јабolkите. Бидејќи имаме бројки за производствените можностите на Хан и Ландо, можеме да бидеме прецизни за ова.

Опортунитетниот трошок е она од што се откажувате за да добиете нешто. За да го најдете опортунитетниот трошок на Хан за одгледување портокал, поделете го бројот на јаболка што би се откажал од со бројот на портокали што ги добива. Тој се откажува од 100.000 јаболка за да добие 50.000 портокали, па секој портокал му чини на Хан две јаболки. Опортунитетните трошоци на Хан за одгледување јаболка се пресметуваат на ист начин. Поделете ги 50.000 портокали од кои би се откажал за да добие 100.000 јаболки. Ова ви покажува дека опортунитетниот трошок на Хан за производство на јаболко е половина портокал.

Истата пресметка можеме да ја направиме и за Ландо. Тој се откажува од 400.000 портокали за да добие 200.000 јаболки, па секое јаболко го чини два портокали. Тој се откажува од 200.000 јаболки за да добие 400.000 портокали, па секој портокал го чини половина јаболко.

Сега ги имаме и двата нивни опортунитетни трошоци, па ајде да споредиме. Опортунитетниот трошок на Хан за одгледување портокал е две јаболка. Опортунитетниот трошок на Ландо за одгледување портокал е половина јаболко. Ландо има најнизок трошок, што значи дека има компаративна предност во одгледувањето на портокал. Спротивно на тоа, опортунитетниот трошок на Хан за одгледување јаболко е половина портокал, додека опортунитетниот трошок на Ландо за одгледување јаболко е две портокали. Во овој случај, Хан има најниски трошоци за одгледување јаболка и затоа има компаративна предност кај јабolkата.

Со тоа што ќе се согласат да тргуваат, Хан и Ландо можат да добијат повеќе јаболки и повеќе портокали отколку што би може-

Këtu marrim një informacion real. Ne duhet të llogarisim koston oportune, e cila është mundësia që ju kushton nëse vendosni të bëni një gjë dhe jo një tjetër. Në shembullin tonë, kostoja oportune e mollëve janë portokajtë dhe kostoja oportune e portokajve janë mollët. Meqenëse kemi shifrat për mundësitë e prodhimit të Hanit dhe Landos, mund të jemi të saktë për këtë.

Kostoja oportune është ajo që hiqni dorë për të marrë diçka. Për të gjetur koston oportune të Hanit për rritjen e një portokalli, pjesëtoni numrin e mollëve nga të cilat ai heq dorë me numrin e portokajve që merr. Ai heq dorë nga 100 000 mollë për të marrë 50 000 portokaj, kështu që çdo portokall i kushton Hanit dy mollë. Kostoja oportune e Hanit për rritjen e mollëve llogaritet në të njëjtën mënyrë. Pjesëtoni 50 000 portokajtë nga të cilat do të hiqte dorë për të marrë 100 000 mollë. Kjo ju tregon se kostoja oportune e Hanit për të prodhuar një mollë është gjysmë portokalli.

Ne mund të bëjmë të njëjtën llogaritje për Landon. Ai heq dorë nga 400 000 portokaj për të marrë 200 000 mollë, kështu që çdo mollë i kushton dy portokaj. Ai heq dorë nga 200 000 mollë për të marrë 400 000 portokaj, kështu që çdo portokall i kushton gjysmë mollë.

Tani kemi të dyja kostot e tyre oportune, kështu që le t'i krahasojmë. Kostoja oportune e Hanit për rritjen e një portokalli është dy mollë. Kostoja oportune e Landos për të rritur një portokall është gjysmë mollë. Landoja ka koston më të ulët, që do të thotë se ai ka një avantazh krahasues në rritjen e portokajve. Anasjelltas, kostoja oportune e Hanit për të rritur një mollë është gjysmë portokalli, ndërsa kostoja oportune e Landos për

Shitësit konkurrojnë me shitësit e tjerë për privilegjin e bashkëpunimit me blerësit.

ле да добијат работејќи сами, или можат да добијат даден број јаболки и портокали за помал напор отколку што би вложило доколку не тргуваат.

Кога ги знаеме опортунитетните трошоци, можеме да ги откриеме цените по кои секој би бил подготвен да тргува. Размислете за Хан како продавач на јаболки (за портокали) и Ландо како купувач на јаболки (со портокали).

Сега да претпоставиме дека Ландо сака јаболки. Да размислиме за неговата одлука. Тој самиот можеше да ги одгледува. Во тој случај би го чинело два портокали за секое јаболко што ќе го одгледа.

Неговата алтернатива е да го насочи своето време, енергија и внимание на одгледувањето портокали, а потоа да замени некои од портокалите што ги одгледува за јаболките што Хан ги одгледувал. Ако успее да го натера Хан да се согласи со цена пониска од два портокали за јаболко, ќе може да добие поевтини јаболки отколку што би ги направил ако само ги произведувал..

Но, за тоа ќе треба малку работа. На крајот на краиштата, Хан не сака да биде измамен, нели? Но, еве ја работата: Хан нема да биде измамен се додека Ландо му ја понуди вистинската цена.

И која е вистинската цена, се прашувате сигурно? Опортунитетниот трошока на Хан за секое јаболко е половина портокал. Ако Ландо му понуди нешто над половина портокал по јаболко, на Хан ќе му биде подобро поради трговијата. Да претпоставиме дека Ландо му понудил еден портокал за едно јаболко. Хан произведува јаболко по цена од половина портокал, а потоа го менува тоа јаболко за еден портокал. На нето вредност, тој е во подобра позиција од половина портокал.

тë rritur një mollë është dy portokaj. Në këtë rast, Hani ka koston më të ulët të rritjes së mollëve dhe për këtë arsye ka një avantazh krahasues në mollë.

Duke rënë dakord të tregtojnë me njëri-tjetrin, Han dhe Lando mund të marrin më shumë mollë dhe më shumë portokaj sesa mund të merrnin duke punuar vetëm ose mund të marrin një numër të caktuar mollësh dhe portokalli për më pak përpjekje sesa do të bënin nëse nuk do të tregtonin.

Kur njohim kostot oportune, mund të kuptojmë çmimet me të cilat secili do të ishte i gatshëm të tregtonte. Mendoni për Hanin si shitës mollësh (për portokaj) dhe Landon si blerës mollësh (me portokaj).

Tani supozoni se Lando do mollë. Le të mendojmë për vendimin e tij. Ai mund t'i rrisë ato vetë. Në atë rast, do t'i kushton-te dy portokaj për çdo mollë që rrit.

Alternativa e tij është të përqendrojë kohën, energjinë dhe vëmendjen e tij në rritjen e portokajve dhe më pas të tregtojë disa nga portokajtë që ai rrit me mollët që ka rritur Hani. Nëse ai mund të bëjë që Hani të pajtohet me një çmim më të ulët se dy portokaj për mollë, ai do të jetë në gjendje t'i marrë mollët më të lirë se sa do t'i prodhonte ato vetë.

Por kjo do të kërkojë punë. Në fund të fundit, Hani nuk dëshiron t'ia hedhin, apo jo? Por ja si është puna: Hanit nuk do t'ia hedhin për sa kohë që Landoja i ofron çmimin e duhur.

Dhe cili është, pyesni ju, çmimi i duhur? Kostoja oportune e Hanit për çdo mollë është gjysmë portokalli. Nëse Lando i ofron diçka mbi gjysmë portokalli për mollë, Hani do të ishte më mirë për shkak të tregtisë. Supozoni se Landoja i ofroi atij një portokall për një mollë. Hani prodhon një mollë me një kosto prej gjysmë portokalli, pastaj e këmben atë mollë për një portokall. Në shifra neto, ai është më mirë për gjysmë portokalli.

Por pse do të ishte i gatshëm Landoja ta bënte këtë ofertë? Mos harroni se sa i kushton atij të rrisë mollët e tij. Çdo

**Купувачите се
натпреварува-
ат со другите
купувачи за
привилегијата да
соработуваат со
продавачите.**

Но, зошто Ландо би бил подготвен да ја даде оваа понуда? Запомнете колку го чини да одгледува сопствени јаболки. Секое јаболко би го чинело два портокали. Ако, наместо тоа, произведе портокал и тргува со Хан за јаболко, тогаш тој заштедил едно јаболко специјализирајќи за портокали и тргувајќи со јаболки, наместо самиот да одгледува јаболки.

Хан, одгледувачот на јаболки, има повеќе јаболка и портокали да покаже за својот напор бидејќи може да тргува со Ландо. Ландо, купувачот на јаболка, има повеќе јаболки и портокали да покаже за својот напор бидејќи може да тргува со Хан..

Нема никаков трик, нема лукавство, нема мистериозна нова технологија за одгледување јаболка, ниту генетски промени. Ние само соединуваме двајца луѓе кои сега можат да тргуваат и тие можат да постигнат повеќе заедно отколку што би можеле доколку беа разделени.

За која цена ќе се договорат? Секоја „портокалова цена“ на јаболката помеѓу 0,5 и 2 ќе биде поволна за двете. На конкурентен пазар со многу купувачи и многу продавачи, конкуренцијата ќе одреди кои цени испливаат.

mollë do t'i kushtonte dy portokaj. Nëse, në vend të kësaj, ai prodhon një portokall dhe e ndërron me Hanin për një mollë, atëherë ai ka kursyer një mollë duke u specializuar në portokaj dhe duke i tregtuar me mollë, në vend që t'i rriste mollët vetë.

Hani, kultivuesi i mollëve, ka më shumë mollë dhe portokaj për të treguar për përpjekjen e tij, sepse ai mund të tregtojë me Landon. Lando, blerësi i mollëve, ka më shumë mollë dhe portokaj për të treguar për përpjekjet e tij, sepse ai mund të tregtojë me Hanin.

Nuk ka asnjë mashtrim, asnjë dredhi, asnjë teknologji të re misterioze të rritjes së mollëve dhe as ndryshim gjenetik. Ne thjesht po bashkojmë dy njerëz që tani mund të tregtojnë dhe ata janë në gjendje të arrijnë më shumë së bashku sesa të ndarë.

Për cilin çmim do të bien dakord? Çdo “çmim me portokaj” i mollëve midis 0.5 dhe 2 do të jetë i favorshëm për të dy. Në një treg konkurrues me shumë blerës dhe shumë shitës, konkurrenca do të përcaktojë se cilat çmime do të dalin.

Blerësit konkurrojnë me blerësit e tjerë për privilegjin e bashkëpunimit me shitësit.

**Луѓето создава-
 ат вредност со
 преместување
 на ресурсите
 од употреба со
 помала вредност
 кон употреба со
 поголема вред-
 ност.**

ОВА ИЛУСТРИРА ЧЕТИРИ ВАЖНИ ТОЧКИ:

1. Продавачите се натпреваруваат со другите продавачи за привилегијата да соработуваат со купувачите: Хан се натпреварува со сите други продавачи за бизнисот на Ландо. Ландо има моќно право: право да каже не, што значи дека Хан мора да се труди ако сака Ландо да му ги купи јаболките.

2. Купувачите се натпреваруваат со другите купувачи за привилегијата да соработуваат со продавачите. Ландо се натпреварува со сите други купувачи за стоката на Хан. На слободниот пазар, Хан го има истото моќно право што го има Ландо: право да каже не, што значи дека Ландо мора да се труди ако ги сака јаболките на Хан.

3. Ангажирајте странци во ваше име работејќи во нивно име. Со други зборови, ги убедувате да се грижат за вашите интереси грижејќи се за нивните.

4. Една лекција од бизнисот: Луѓето создаваат вредност со преместување на ресурсите од употреба со помала вредност кон употреба со поголема вредност. Во овој случај, Хан создава вредност префрлајќи повеќе од своето време во производството на јаблоко, а Ландо создава вредност префрлајќи повеќе од своето време во производството на портокал.

**Njerëzit krijojnë
 vlerë duke lëvizur
 burimet nga
 përdorime me
 vlerë më të ulët
 në përdorime me
 vlerë më të lartë.**

На крајот, пазарот за јаболки достигнува рамнотежа и останува таму - тоа се додека не дојде иноватор и не ја вознемири количката со јаблока.

“Две начини како трговијата создава богатство,” од Арт Карден објавена од Американскиот институт за економски истражувања под меѓународна лиценца Creative Commons Attribution 4.0

KJO ILUSTRON KATËR PIKA TË RËNDËSISHME:

1. Shitësit konkurrojnë me shitësit e tjerë për privilegjin e bashkëpunimit me blerësit: Hani konkurron me të gjithë shitësit e tjerë për biznesin e Landos. Landoja ka një të drejtë të fuqishme: të drejtën për të thënë jo, që do të thotë se Hani duhet të nxitojë nëse dëshiron që Landoja t'i blejë mollët e tij.

2. Blerësit konkurrojnë me blerësit e tjerë për privilegjin e bashkëpunimit me shitësit. Landoja konkurron me të gjithë blerësit e tjerë për mallrat e Hani. Në një treg të lirë, Han ka të njëjtën të drejtë të fuqishme që ka Landoja: të drejtën për të thënë jo, që do të thotë se Landoja duhet të nxitojë nëse i dëshiron mollët e Hani.

3. Ju i angazhoni të huajt për veten tuaj duke punuar për ta. Me fjalë të tjera, ju i bindni ata të kujdesen për interesat tuaja duke u kujdesur ju për të tyret.

4. Një mësim nga biznesi: Njerëzit krijojnë vlerë duke lëvizur burimet nga përdorime me vlerë më të ulët në përdorime me vlerë më të lartë. Në këtë rast, Hani krijon vlerë duke kaluar më shumë nga koha e tij në prodhimin e mollëve dhe Landoja krijon vlerë duke kaluar më shumë nga koha e tij në prodhimin e portokajve.

Eventualisht, tregu i mollëve arrin ekuilibrin dhe qëndron atje - kjo ndodh derisa të vijë një inovator dhe të shqetësojë karrocën e mollëve.

“Dy mënyra se si tregtia krijon pasuri” nga Art Carden botuar nga Instituti Amerikan për Kërkime Ekonomike, nën licencën International Creative Commons Attribution 4.0

ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ МАГАЗИН

ЛИБЕРАЛЕН FORUM **LIBERAL FORUM** **ФОРУМ**

REVISTË POLITIKE DHE EKONOMIKE

Трето издание, пролет 2023

Магазинот Либерален Форум е проект на Институтот Либерална Алтернатива со седиште во Тетово, и поддржан од Atlas Network - САД и Freidrich Naumman Foundation for Freedom - Северна Македонија.

Тетово, Северна Македонија

Edicioni i tretë, pranvera 2023

Revista Forumi Liberal është projekt i Institutit Alternativa Liberale me seli në Tetovë, dhe i mbështetur nga Atlas Network - ShBA dhe Freidrich Naumman Foundation for Freedom - Maqedonia e Veriut.

Tetovë, Maqedoni e Veriut

ИЛИНДЕНСКА 71 А1 ILINDENSKA 71 A1
1200 ТЕТОВО 1200 TETOVĚ
www.lai.mk